ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

ԽՄԲԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի. կէս տարւանը 6 րուբլի.
Առանձին համարները ՄԻԱՅՆ 5 ԿՈՊ.
Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատանը.
Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, редакція «Мшакъ» Сергіевская ул. № 5.
Tiflis, Rédaction „Mschak".
Խմբագրատան տելեֆոն № 2—53.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից)
Յայտարարութիւնն ընդունվում է ամեն ժամ
Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10—20 կոպ.
Տպարանի տելեֆոն № 67.

ՄՇԱԿ

Հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, Редакція „МШАКЪ".
TIFLIS, Rédaction du journal „MSCHAK".

[illegible] Յայտարարութիւններ ընդունվում են՝ Մոսկվայում—Центральная Контора Объявленій Торг. Дома Л. и Э. Метцль и К°, և նրա բաժանմունքներում—Պետերբուրգում՝ Морская, 11, Վարշավայում՝ Маршальковская, 130, Վիլնոյում՝ Большая 32, Պարիզում՝ Площадь Биржи 8.

1913 Թւի տարեկան բաժանորդները, որոնք առ 1-ն յունվարի 1914 թ. լրիւ վճարած կլինեն բաժանորդավճար 10 րուբլին, ձրիաբար կը ստանան հետեւեալ 2 գրքերը. 1) «Մշակ» եւ հայ կինը», 2) «Մշակի» քառասնամեակ»։

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1-ԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ՏԱՐՎԱՅ ՎԵՐՋԸ 2 ՌՈՒԲ.

[illegible]

Ժ ՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՈՒՆ (ԶՈՒԲԱԼՕՎԻ ԱՆՈՒԱՆ)
ՀԱՅՑ. ԴՐԱՄ. ԽՄԲԱԿՑ.

Այսօր, չորեքշաբթի, նոյեմբերի 13-ին
Հայոց Դրամ. Ընկ. խումբը
Կը ներկայացնէ

ՏՐԻԼԲԻ

Դրամա 5 գործ. հեղ. Գր. Գէյ
Մասնակցում են.—տ. տ. Աշխէն, Արմէնեան-Դուրեան, Գուլազեան, պ. պ. Ալլահվերդեան, Բերոյեան, Զարիֆեան, Մ. Թաշճեան, Մանուէլեան, Մուրադեան, Յարութիւնեան, Տէր-Առաքելեան, Օվի-Ահարոնեան և ուրիշներ։
Սկիզբը երեկոյեան ժամը 8-ին։
Ռէժիսոր՝ Ա. Արմէնեան
Վարչութեան հերթապահ անդամ՝ Տ. Մամուլեան
1031. 1—1

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ ԵՒ ԱՅՍՕՐՎԱՆԻՑ №-ը փոխանակ 60 կ. և մի րուբլի, №-ը 2 ր.
ՅԱՒԵՐԺ ՅԻՇԱՏԱԿ
ԱԼ. ՔԱԼԱՆԹԱՐ
ՍԻՄԷՕՆ ԶԱՒԱՐԵԱՆ
ԿՈՍՏ. ԽԱՏԻՍԵԱՆ
«ՏԱՐԱԶԻ» հօկտեմբերեան ՀՐԱՏԱՊ №-ը
անթիւ պատկերներով և յօդուածներով։
Վերադիր վճարով եւ ապառիկ պատուէր չէ ընդունվում։
ԴԻՄԵԼ՝ ТИФЛИСЪ, БЮРО ПЕЧАТИ. Головинскій пр. 41.
(օ. մ.) տռ. 31. 8—6

Առաջնակարգ ցիրկ
ԵՂԲ.
ԵՍԻԿՕՎՍԿԻՆԵՐԻ

Այսօր, չորեքշաբթի, նոյեմբ. 13-ին, տեղի կունենայ ցիրկային խաղոր ներկայացում մասնակցութեամբ նոր գէբիւտանտներ՝ քոյրեր Պէտէրսէնի, ձիավար Սիմեոնի, կոմիկներ Մաքսի, Ճըրֆանզօյի և այլն։ Այսօր կըմբշամարտեն — Մայսուրաձէն՝ Բայսօնադի հետ, Ժան-Սարատէն՝ Զալէվսկիի հետ, վճռական մարտ Իվան Կայինի և Լուկա Կօպինկի միջև։
Ներկայացման սկիզբը ժամը 8-ին, ըմբշամարտի սկիզբը ժամը 9½-ին, իսկ ներկայացման աւարտը ժամը 11-ին։
տռ. 1032. 1—1

Բերլինի համալսարանի
ԲԺՇԿԱՊԵՏ
Գ. Գ. ՄԵՀՐԱԲԵԱՆՑ
Վերադառնալով արտասահմանից վերանորոգեց ներքին հիւանդութիւնների ընդունելութիւնը. առանձնապէս կրծքի, թոքերի, ԹՈՔԱԽՏԻ և սրտի. բժշկութիւն նաև խառն ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԻՆՆԵՐՈՎ, արհեստական ՊՆԷՎՄՕՏՕՐԱԿՍՈՎ։ Թոքերի և սրտի քննութիւնը լուսաւորված ՌԵՆՏԳԷՆԵԱՆ ՃԱՌԱԳԱՅԹՆԵՐՈՎ։ Ամեն օր՝ 9—1 ժամ ցեր. և 5—7 ժ. երեկոյեան. ՉՔԱՒՈՐՆԵՐԻՆ ԱՌ. Ժ. 9—10 ՉՐԻ։ Бебутовская 23. тел. 7—92.
(ա.օ.) տռ. 977. 100—11

ԲԺԻՇԿ
Մ. Կ. ՄԱՐՈՒՔԵԱՆ
ՄԱՍՆԱԳԷՏ
Սիֆիլիս, վեներական եւ կաշուի հիւանդութիւնների։
Ընդունելութիւն (առ. ժ. 1—2 / եր. ժ. 5—8)
Ելիզաւէտինսկայա փ. № 39. տ. Ջաղէթեանի։
(չ.ու.) տռ. 901. 100—6

ԲՈՒԼՂԱՐ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՆՋԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բուլղարական ժողովուրդը, որամենակարճ ժամանակում կրեց սաստիկ ցնցումներ, աջողութեան և անաջողութեան, ուրախութեան և տրտմութեան, յաղթանակի և պարտութեան ցնցումներ, որ փայլուն և վառվռուն անուրջներից յետոյ գտաւ իրան դժնդակ իրականութեան դէմ, այսօր յուզվում և ալեկոծվում է և չէ կարողանում գտնել իր անդորրութիւնը։

Բուլղարիան սաստիկ աղէտի ենթարկվեց. նա կորցրեց գրեթէ այն ամենը, ինչ որ այնքան մեծ զոհերով ձեռք է բերել։ Արդ, ո՞վ եղաւ ազգային այդ աղէտի պատճառը։ Այս հարցն է տալիս իրան բուլղարական ամբողջ ժողովուրդը և որոնում է նրա պատասխանը։

Բուլղարիայում կայ երկու մեծ կուսակցութիւն—ռուսասիրական և ռուսատեացական (ռուսօֆիլների և ռուսօֆոբների)։ Ռուսասէրները յայտարարում են, որ ազգային մեծ աղէտի միակ պատճառը Ֆերդինանդ թագաւորն է, որ հետեւեց Աւստրիայի քաղաքականութեանը և խորհուրդներին և բերեց հայրենիքի գլխին մեծ աղէտը։ Եւ ահա նրանք պահանջում են, որ, ի քաւութիւն իր յանցանքի, Ֆերդինանդ ցարը հրաժարվի իր գահից յօգուտ թագաժառանգ Բորիսի, որպէսզի գոնէ դինաստիան փրկվի։

Իսկ ռուսատեացները, ընդհակառակը, պնդում են, որ Ռուսաստանի քաղաքականութիւնը եղաւ իրանց հայրենիքի նուաստացման և աղէտի պատճառը, ուստի և պահանջում են, որ ռուսասիրական քաղաքականութիւնը միանգամայն վտարվի և բուլղար ժողովուրդը նկատէ ռուսասէրներին իբրև հայրենիքի թշնամիներ։ Այսպիսի կարծիք յայտնում են ոչ միայն նացիօնալիստական, այլ և սօցիալիստական թերթերը, որոնցից մէնը, «Կամբանա», բացագանչում է. «Առաջիկայ ընտրութիւնների ժամանակ ոչ մի ձայն դաւաճան ռուսօֆիլներին»...

Ի հարկէ, բուլղարական ազգի այս ներքին, եղբայրական երկպառակութիւնները և գժտութիւնները վնաս կը բերեն միայն իրան և հայրենիքին։ Սոսկալի աղէտը կրելուց յետոյ, բուլղար ժողովուրդը պէտք է ձգտէ ուժեղացնելու իրան ներքին կուլտուրական բարգաւաճմամբ, ստեղծագործական և շինարարական աշխատութեամբ։ Չը պէտք է մոռանալ, որ յամենայն դէպս բուլղար ժողովուրդը իր պատմական անցեալով, իր աւանդութիւններով սերտ կապերով զօդված է Ռուսաստանի և ռուսական մեծ ազգի հետ. և նոյն իսկ եթէ ռուսական դիպլօմատիան սխալներ է գործել Բուլղարիայի վերաբերմամբ, բայց ռուսական ազգի լաւագոյն մասը միշտ համակրել է բուլղարական ազգին և նախանձախնդիր է եղել նրա բարգաւաճման ու առաջադիմութեան։

Մեծ աղէտները յաճախ առիթ են լինում պարտասեալ և ընկճեալ ազգերին՝ կազդուրվել և հզօրանալ։

Հ. Առաքելեան

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

11 նոյեմբերի

Բաթում.—Այրվում է Խաչատրեանների նաւթարկղներ պատրաստող գործարանը։ Վնասը մօտ մի միլիօն է։

Նոյեմբերի 5-ին խուզարկու ոստիկանութեան գործակալների գնդակներով սպանված ոճրագործը որոնվող աւազակ Օսմանձէն էր։ Նա սպանել էր բժիշկներ Պրիանիշնիկօվին և Տրիանդաֆիլիդիսին և երկու քաղաքապահ ոստիկաններ Փօթիում, վիրաւորել էր Բաթումի շրջանային պետի օգնական Պերէմինինին, գերել էր կալուածատէր Անանեանին և մահափորձ էր կատարել Փօթիի անգլիական հիւպատոս Պավոնի կեանքի դէմ։

Կիէվ.— Յայտարարվեց վերջնական ձևով Բէյլիսի գործի դատավճիռը։ Կարդացվեցին դատավճռի չորս կէտերը. Բէյլիսին արդարացնելու մասին, դատական ծախքերը պետական հաշւով կատարելու մասին, Իւշչինսկիի մօր պահանջն առանց քննութեան թողնելու մասին։ Նիւթեղէն ապացոյցների մասին դատարանը առանձին է խորհրդակցելու։ Դատավճիռը կարդալիս Բէյլիսը բացակայ էր։

Սօֆիա.—Կառավարութիւնը դիմեց մեծ պետութիւններին կից պաշտօնավարող իր ներկայացուցիչներին մի հրահանգ-հեռագրով, որի մէջ ասված է՝ թէ յոյները շարունակում են պահել բուլղար զինւորական գերիներին բանտերի մէջ՝ հակառակ միջազգային իրաւունքի ու պայմանագրերի։ Արտաքին գործերի մինիստր Գէննադիեվը վճռեց հարցը յանձնել Ռումինիայի միջնորդութեանը, վաղօրօք պատրաստակամութիւն յայտնելով հնազանդվել նրա վճռին, մինչդեռ կառավարութիւնը իրազեկ եղաւ, որ մի քանի հարիւր զինւորական գերիներ, բերված Թրակիայից, Սալօնիկում յանձնված են զինւորական դատարանին իբրև ապստամբներ. որովհետև այդ զինւորական գերիները մասամբ Բուլղարիայի, մասամբ էլ յետագայում Յունաստանի և Սերբիայի տիրապետութեան անցած երկրների բնակիչներ են, ուստի, ծառայելով բուլղարական զօրքի շարքերում, նրանք կատարել են իրանց պարտականութիւնը։ Բուլղար կառավարութիւնը յայտնում է, որ սպանութիւն կը համարէ ամեն մի փորձ, որ կը լինի այդ մարդկանց կեանքի դէմ. այդ յանցանքի հետևանքները կընկնեն Յունաստանի վրա։

Աթէնք.—Հանդէսով ընդունվեց երկրորդ զօրաբանակը, որի գլուխ ընթանում էին թագաւորը, գահաժառանգը, թագաւորական տան պրինցները։ Զօրքերի վրա ծաղիկներ էին նետում։

Կ. Պոլիս.—Ծովակալ Բուէլմնէյրէրը հանդիպեց մեծ պատիւների կառավարութեան կողմից և ընդունվեց հանդիսաւոր ունկնդրութեան սուլթանից, որ ի պատիւ նրա ճաշ տուեց։

Կահիրէ.—Եկաւ անգլիական նաւատորմի ծովապետը, ուղեկցութեամբ անգլիական թագաւորի երկրորդ որդու և օֆիցերների։

Խըդիվը պաշտօնական ճաշ տուեց։ Ներկայ էին եգիպտական և անգլիական բարձրաստիճան անձինք։

Վիէննա.—Լրագիրները հաղորդում են, որ արքայազն Բորիսը ջղային հիւանդութեան պատճառով գտնվում է Ունգարիայում մի կուրօրտում։

Լարաշ.—Սպանական զօրամասը ինն ժամ յամառ կռւից յետոյ գրաւեց Սիդի-Օմարը։ Սպանացիք կորցրին 6 սպանված, 26 վիրաւոր։ Մարօկկօցիք ցրվեցին։

Բերլին.—Նոր նախահաշւով խնդրվում է 19 միլիօն սուրզրեայ նաւակների համար։

Պարիզ.—Պատգամաւորների պալատը միաձայն ընդունեց բանւորական 8-ժամեայ օրէնսգիծը հանքային բանւորների համար։

(Լրագիրներից)

Լօնդօնից հեռագրում են, որ ալբանական բոլոր կուսակցութիւնները Սկիւտար են ուղարկել իրանց ներկայացուցիչներին Ալբանիայի ազգային անկախութիւն հռչակելու համար։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

ՊԱՐԻԶԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Հայկական խնդիրը.—Պօղոս Նուպար-փաշայի տեսակցութիւնը Կոկօվցեվի հետ։

Պարիզ, 14 նոյեմբ. (Ն. տ.)

Շառլ Ռիվէն տեղիս «Temps» թերթին, նոյեմբերի 8-ին, Պետերբուրգից մի թղթակցութիւն է ուղարկել «Բարենորոգումները Հայաստանում» վերնագրով, որի մէջ նա բացատրում է Ռուսաստանի այժմեան դիրքը հայկական խնդրի հանդէպ։

Նա ասում է, որ այժմ Պետերբուրգում մեծ կարևորութիւն են ընծայում հայկական խնդրին։ Ռուսական կառավարութիւնը սկզբում հակառակ էր հայկական բարենորոգումներին, որովհետև նա վախենում էր թէ՝ Կովկասի հայերի մէջ ազգայնականութեան հոսանք ստեղծելով՝ կարող է անջատողական շարժում առաջ գալ։ Այդ թէզը պաշտպանութիւն գտաւ 1900-ից մինչև 1910 թւականը, և ռուսական կառավարութիւնը այդ նկատումներից առաջնորդվելով ընդդիմացաւ Թիւրքահայաստանի երկաթուղիների կառուցման ծրագրին և չուզեց օգտվել 1900-ի համաձայնութիւնից։ Սակայն 1910-ին ռուսական կառավարութիւնը փոխեց իր կարծիքը, երբ կոմս Վօրօնցով-Դաշկովի տեղեկագիրներից պարզվեց, որ հայկական անջատողական շարժում գոյութիւն չունի և Կովկասի հայ ազգայնականութիւնը դադարել է հայ յեղափոխականների շարքերը ստուարացնելուց։ Այդ օրից ի վեր, Ռուսաստանը նախաձեռնութիւն ընտանձնեց հայկական բարենորոգումների հարցը լուծելու և յանձնարարեց Կ. Պոլսի իր դեսպանին մի նախագիծ մշակելու։

Շառլ Ռիվէն պարզում է այնուհետև ռուսական նախագիծը, Թիւրքիայի և Գերմանիայի ընդդիմութիւնը, ինչպէս և Ռուսաստանի և Գերմանիայի վերջին համաձայնութիւնը։

Ինչպէս ցոյց են տալիս վերջին տեղեկութիւնները, այժմ պետութիւնները, երրեակ նիզակակցութեան համաձայնութիւնից յետոյ, աշխատում են Թիւրքիային ընդունել տալ ռուսական բարեփոխված նախագիծը, որը, ինչպէս յայտնի է, Հայաստանը վերածում է երկու նահանգների, փոխանակ մէկի, ինչպէս տրամադրել էր ռուսական սկզբնական նախագիծը։

Թիւրքիան, ինչպէս երևում է, չէ ընդունում երաշխաւորութեան սկզբունքը, առարկելով որ դա մի հարուած է հասցնում սուլթանի միահեծանութեան։ Ինչ-ինչ հեռագրական հաղորդագրութիւններ նոյնիսկ ցոյց են տալիս, որ վերջերս Կ. Պոլսի դեսպանները Բարձրագոյն Դռանը պաշտօնապէս ներկայացրել են վերջին նախագիծը և նա բացարձակապէս մերժել է նկատողութեան առնել։ Այժմ նա փորձում է հրապարակ հանել վիլայէթների վերաբերմամբ 1880-ի մշակված օրէնագիծը, յուսալով որ դրանով կարող է պետութիւններից ոմանց հաւանութիւնը գրաւել։

Ռուսաստանի համար, սակայն, հայկական հարցը սկզբունքական բնոյթ ունի, և նա աշխատում է ճնշում գործ դնել Թիւրքիայի վրա, որպէսզի նա բարենորոգումների վերոյիշեալ նախագիծը շուտով գործադրութեան մէջ դնէ։

***

Ամսիս 9-ին՝ Պօղոս Նուպար փաշան, օգտվելով Կոկօվցեվի ներկայութիւնից, մի տեսակցութիւն ունեցաւ նրա հետ հայկական խնդրի մասին։ Կոկօվցեվը շատ սիրալիր ընդունելութիւն շնորհեց հայկական պատուիրակութեան նախագահին, հաւաստիացնելով նրան որ Ռուսաստանը վճռականօրէն որոշել է գործադրել տալ հայկական բարենորոգումները։

Տեսակցութիւնից յետոյ, տեղական մամուլին հաղորդվեց հետևեալ յայտարարութիւնը, որ գրեթէ բոլոր թերթերը հրատարակեցին.

«Նուպար փաշան մի տեսակցութիւն ունեցաւ պ. Կոկօվցեվի՝ ռուսական նախագահ-մինիստրի հետ, որը նրան հաստատեց պ. Սազանովի նախապէս նրան արած յայտարարութիւնները, թէ՝ պետութիւնները հայկական բարենորոգումների մասին համաձայնութիւն են կնքել և ռուսական կառավարութիւնը որոշել է հետապնդել նրանց գործադրութիւնը»։

Պ. Կոկօվցեվը իր կառավարութեան այս հաստատ մտադրութիւնը յայտնել է և «Temps»-ի ներկայացուցչին։

Ե. Սաֆրաստ

Ս. ԶԱՒԱՐԵԱՆԻ ՄԱՀՎԱՆ ՇՈՒՐՋԸ

ՎՈՍՓՈՐԻ ԱՓԵՐԷՆ

Կ. Պոլիս, 1 նոյեմբեր

Տասնհինգ օր եղաւ մերձաւորապէս մահը Սիմէօն Զաւարեանի, որուն մահուան և յուղարկաւորութեան պարագաները Թիւրքահայ թերթերու մէջ այնքան մանրամասնօրէն գրուեցան։

Զաւարեան՝ աւելի ռուսահայոց ծանօթ, անոնց մէջ գործած և անոնց հետ շփում ունեցած անձ մը, բնական է թէ աւելորդ աշխատութիւն մը պիտի ըլլար՝ ներկայացնել ռուսահայ ընթերցողներուն։

Թիւրքահայերս իր վրայ տեսած էինք ընկերներուն մէջ բացառութիւն մը ըլլալը և անոր բոլոր տարբեր ոգի և զգացում ունենալը։ Եւ միայն ասիկա բաւական էր բացատրելու համար այն ընդհանուր վիշտը, որ պատճառեց իր մահը առ հասարակ ամենուն, առանց կուսակցական խտրութեան։

Իր ընկերները իր մահուան առիթով բազմիցս անգամ գինքը որակեցին շատ յատկանշական բացատրութեամբ մը, որ ամբողջ վէպ մը կամ եղերերգութիւն մը կը բովանդակէր իր մէջ։

Անոնք Զաւարեանը կանուանէին «մեր խիղճը»։

Այդ բացատրութիւնը բաւական է ի վեր հանելու համար այն մեծ ու բարձր նշանակութիւնը և մեծ ազդեցութիւնը, որ այդ լաւկեաց, ազնուկէ ու խուժանավարութենէ խորշող, չափաւոր ու արդարադատ մարդը ունեցած էր այն կազմակերպութեան մէջ, որ շատ անգամ ի սէր հոսանքին յանձնատու զարհուրելի և սոսկալի սխալներ գործած էր։

Սակայն ասոնց վրայ չէ որ պիտի խօսէի, այլ ընդհակառակը հետզհետէ տարածուող սրտակեղեք մանրամասնութիւններու վրայ պիտի խօսէի ձեզի, որոնք մամուլին մէջ ալ արձագանգ գտնել սկսած են։

«Զաւարեան անօթի մեռաւ»։

«Զաւարեան իր դագաղին վրայ կոկորդիլոսի արցունքներ թափող ընկերներէն հալածուած մեռաւ...»։

Ահա վերջին օրերու մէջ Կ. Պոլսոյ մէջ տարածուած զրոյցները, որոնց կը կցուին սրտակեղեք մանրամասնութիւններ։

Ազգ. երեսփոխան Ներսէս Օհանեան տակաւին երէկ հրատարակեց յօդուած մը «Ազատամարտի» մէջ, որ ներփակ ձեզի կը ղրկեմ, գաղափար մը տալու համար թէ ինչպէս մեռաւ Զաւարեան։

Այս յօդուածը մութ ու սքօղեալ բառերով տեսակ մը արձագանգը կըլլայ հանրութեան մէջ պտտած զրոյցներուն։

Մասնաւորապէս՝ Զաւարեանի մօտիկ բարեկամներէն և իր մահուան առթիւ ամենէն աւելի ողբ ու կոծ հանողներէն Զարդարեան և Խաժակ չարաչար կը մեղադրուին իբր Զաւարեանի նիւթական չքաւորութեան գլխաւոր պատասխանատուներ։

Գրաւոր վաւերագիրներ, նոյն իսկ Զաւարեանի նամակները ցոյց կուտան, թէ Զաւարեանի՝ Կեդր. վարժարանի մէջ տեսչի և ուսուցչի պաշտօն չառնելու համար այս երկու պարոնները ամեն ջանք թափած են, Զարդարեան իբր խնամակալութեան անդամ և Խաժակ՝ իբր թեկնածու։ Եւ իրաւամբ ալ Զարդարեան յաջողցուցած է Խաժակի ընտրութիւնը իբր պատմութեան և քաղաքատնտեսագիտութեան ուսուցիչ ինչպէս և Ահարոնեանի հրաժարելէն յետոյ՝ Աստուածատուր Խաչատուրեանի անուանումը իբր տեսուչ դիւրացուցած են, առանց նկատի առնելու Զաւարեանի կարօտ և խեղճ վիճակն ու գերազանցապէս աւելի յարմարութիւն ունենալը։

Դիագննութիւնը, որ կատարուած է Զաւարեանի մարմնին վրայ, հաստատած է, թէ անիկա աւելի անսուաղութենէ մեռած է, քան թէ սրտի որոշ հիւանդութենէ մը։

Զարմանալի է, որ յետ մահու այս ողբ ու կոծերը ընողները, այդ փառահեղ ու պերճաշուք յուղարկաւորութիւն կազմակերպողները՝ կենդանութեանը բնաւ չեն հոգացած արդարև իրենց «խիղճը» հանդիսացած մեծ անձնաւորութիւն մը, որուն կեանքն ու գոյութիւնը պատիւ մըն էր իրենց համար։

Ինչ՞ու այս կեղծիքը։

Ի կենդանութեան հալածել և մեռնելէն յետոյ փառաբանել։

Զաւարեան՝ երևակայեցէք թէ որքան խոցոտուած էր իր ընկերներէն, որ դիմում կատարած է Միացեալին, տեսչական պաշտօնի համար, և երբ կանոնագրով կուսակցականներու պաշտօնավարութեան դէմ որոշուած արգելք մը մատնանիշ եղած է իրեն, պարկեշտօրէն ետ առած է իր թեկնածութիւնը։

Դարձեալ՝ Կեդրոնականի մէջ պաշտօն ստանձնելու համար գրած է նամակներ իր ընկերներուն կողմէ չէրիւթջի մկրտուած անձերու, որոնց թերևս բարև տալու չեն գիջանիր իր ընկերները։ Սակայն իր ընկերները՝ ինչպէս միշտ, այս պարագային ալ աւելի յաջող եղած են և իր թեկնածութիւնը վիժեցուցած են, հակառակ անոր՝ որ Նախորդ դասախօսը՝ Շանթ (Սեղբոսեան) բոլոր ներկայացուցիչներուն ամենէն կարողը Զաւարեանը համարած էր։

Աւելի լաւ չէ՞ր, որ Զարդարեան և Խաժակ դիւրակեցութիւն մը ապահովէին Զաւարեանի՝ անոր կենդանութեան, քան թէ անոր մեռնելէ յետոյ այնքան պատուէին՝ ինքզինքնին զգածուած, վշտահար, խոցոտուած ու վիրաւոր ցոյց տալու։

«Գնա՛ մեռիր, եկուր սիրեմ»։

Ահա հայ ազգին գնահատելու եղանակը, ահա անոր առաջադէմ նկատուած տարրերու վարուելու եղանակը։ Շառայլ

«ԳՆԱ՛ ՄԵՌԻՐ, ԵԿՈՒՐ ՍԻՐԵՄ»

Այս ազգը վերնագիրս արդարացնող շատ մը դագաղներ առաջնորդած է իրենց վերջին բնակավայրը, բայց կարծես թէ ոչ մէկ դագաղ այնքան փառապանծօրէն արդարացուցած էր ցարդ զայն, որքան բազմաչարչար Զաւարեանինը կիրակի օր։ Արդարև բազմաթիւ գործիչներ, գրագէտներ, դաստիարակներ և վերջապէս ժողովրդին ցաւերովը հետաքրքրուող ու իրենց կեանքերուն գնով անոնց դարման տանող անկեղծ ազգասէրներ ունեցած ենք մենք, որոնք իրենց կենդանութեան վերջին ծայր թշուառ և զրկուած կեանք մը անցուցած են, մահուընէ վերջ միայն փառաւորուելու և մեծարուելու համար։

Մինչև ե՞րբ սակայն ազգին այս անտարբերութիւնը իր կենդանի մարտիրոսներուն հանդէպ։ Իրաւ, կը զգանք թէ նուիրուած ազգասէր մը միմիայն անձնազոհութեան մէջ կը փնտռէ իր մխիթարութիւնն ու գոհացումը, տեսնելով իր նմաններուն, մէկ խօսքով իր ազգին երջանկութիւնը և անշահախնդիր մաքուր զգացումով մըն է, որ իր ազգին ի սպաս կը դնէ մէկը իր գրիչը, միւսը՝ իր խելքը, ուրիշ մը իր սիրտը և ուրիշ մըն ալ իր ուժը, եայլն, եայլն։ Այսուհանդերձ, ազգին համար ալ պատուաբեր բա՞ն մըն է արդեօք թողուլ, որ անձնազոհ գործիչները մինչև իսկ չոր հաց մը գտնելու մտահոգութիւնն ունենան, մանաւանդ մերինին պէս ազգի մը համար՝ որ ի սփիւռս աշխարհի կը յաւակնի թէ քաղաքակրթուած ազգ մըն է, յառաջդիմութեան ընդունակ և իր յառաջդիմութեան ու լուսաւորութեան նպաստող տարրերը գնահատող է ու մեծարող։

Չենք ըսեր թէ մեր ազգը իր աշխատաւորները գնահատել չի գիտեր, բայց՝ կը հարցնեմ թէ ինչ բանի օգուտ ունի այդ գնահատումը՝ երբ անիկա կարտայայտուի ճիշդ այն վայրկեանին՝ երբ արդէն գնահատուողը դադրած է շնչելէ։ Տարակոյս չկայ, որ մեռնողներուն յիշատակը յարգել նուիրական պարտականութիւն մըն է, բայց արդեօք նուա՞զ նուիրական պարտականութիւն մըն է կենդանութեան ատեն գոնէ չոր հացի մը վրայ մտածեցնել չտալ այդ գործիչներուն։

Անուններ տալ չեմ ուզեր հոս, չվիրաւորելու համար անոնց համեստութիւնը, բայց երբ մեր ակնարկը քիչ մը շուրջերնիս ուղղենք, պիտի տեսնենք որ այսօր մէյմէկ անկիւն մեկուսացած և եթէ ոչ բոլորովին անկեալ, բայց ապահովաբար բաւական արգահատելի կեանք մը անցնել ստիպուած են այնպիսիներ, որոնք ինչպէս անցեալին, նոյնպէս և ներկային կաշխատին տակաւին ի նպաստ այս բազմաչարչար ազգին. և անոնցմէ շատերը օրուան հացը կը մտածեն, ինչպէս կը մտածէր՝ անբիծ Զաւարեանը, իբրև միակ գնահատութեան ապացոյց ժողովուրդին ունայն ծափերն ունենալով իրենց ընծայ։ Եւ մենք կը յոխորտանք, թէ մենք ալ մեր ազգին մէջ ունինք անշահախնդիր գործիչներ և տիպար դաստիարակներ։

Մասնաւորելով իմ խօսքս կիրակի օրուան դագաղին, զոր այնքան գուրգուրանքով շրջապատեր էինք և որուն վրայ չկար հայ մը, որ իր արցունքի կաթիլը չթափէր, ամենքս գիտենք, թէ Զաւարեան եղաւ մէկն անոնցմէ, որոնք ազգին համար տառապեցան մինչև իրենց վերջին շունչը։ Թուցէ շատեր չեն գիտեր թէ Զաւարեան որքան զրկուած կեանք մը կանցնէր և որքան դժուար էին իր ապրելու պայմանները, հակառակ անոր, որ սակայն անոնք ոչ մէկ կերպով արգելք կըլլային իր զոհողութեան նուիրաբերումին։ Ով կրնայ չմտածել հիմա, որ եթէ Զաւարեանի տքնաջան աշխատութեան երեսէն պարտասած մարմինը իր պէտք ունեցած սնունդն ստանար և վերջապէս իր կեանքի պայմանները տանելի ըլլային իրեն, տակաւին շատ տարիներ պիտի չապրէր մեր մէջ, իր կարողութիւններն ու առաքինութիւնները ծառայեցնելով իր ազգին, որուն համար ապրեցաւ և որուն համար օր մը չդադրեցաւ բաբախելէ։

Ինծի համար գաղտնիք մը չէ դժբաղդաբար թէ՝ գտնուեցան անխիղճ պաշտօնական և ոչ-պաշտօնական մարդիկ, որոնք նոյնիսկ Զաւարեանի դասախօսութիւններուն ալ արգելք ըլլալով և կամ աչք տնկելով՝ ամեն ջանք գործ դրին, պատառ մը չոր հացի փոխարէն եղող այդ միջոցէն ալ զրկելու զինքը։

Թող այժմ երջանիկ ապրին այդ անխիղճները։

Բայց ես այս վերջիններուն վրայ չեմ ուզեր ծանրանալ։ Իմ թելադրութիւնս այն է, որ ազգը գոնէ զգածուելով իր վերջին մարտիրոսին տակաւին գերեզման չմտած աճիւններէն՝ միանգամ ընդմիշտ թօթափէ այլ ևս իր անձնուէր զաւակները յետ մահու փառաւորելու մենամոլութիւնը, ջանայ կենդանութեան ատեն գնահատել զանոնք՝ գոնէ չզրկելով զիրենք պատառիկ մը հացէն, խնայելով զիրենք այսպէս ապրուստի վրայ մտածելու դժբաղդութենէն։

Իմ հաւատքս զօրաւոր է այս ազգին նկատմամբ և կը յուսամ որ Զաւարեանի յիշատակը յարգող ամբողջ հայութիւնը գաղափարակից գտնուելով ինծի՝ պիտի իրականացնէ այս թելադրութիւնս, ստեղծելով մարմին մը, յատկապէս ի կենդանութեան գնահատող այս կարգի աշխատաւորները, ըլլան անոնք հասարակական գործիչ, գրագէտ թէ ազգին դաստիարակութեան նուիրուած անհատ, առանց գաղափարի խտրութեան, ընդ հովանեաւ ազգային իշխանութեան։ Պէտք է ըմբռնել վերջապէս որ ոչ միայն բանիւ կեցցէ մարդ, այլ և հացիւ։

Իմ դամբանականս ալ այս թող ըլլայ, ի յիշատակ անձնուրաց Զաւարեանին, որ հրեշտակի անխուեթականութեամբ և սուրբի մը զրկումներովը ապրեցաւ՝ իբրև յեղափոխական, իբրև դաստիարակ և իբրև գործիչ, և որուն դագաղին շուրջ արտայայտուած համազգային համակրութեան դրդապատճառը ուրիշ բան չէր արդէն, եթէ ոչ իր մաքրութիւնը հանրային կեանքին մէջ, իր անբծութիւնը յեղափոխական կեանքին մէջ եւ իր անշահախնդրութիւնը՝ ազգային ու ընկերական կեանքին մէջ։

Երթաս բարով, սիրելի Զաւարեան, այս ազգը քու յիշատակէդ ազդուած, գիտցիր թէ, վերջ պիտի տայ այլ ևս գնա՛ մեռիր, եկուր սիրեմ-ի իր դատապարտելի ունակութեան։ Անհոգ եղիր. թէպէտ կենդանութեանդ պարտասած մարմինդ հանգչեցնելու համար չմտածեցինք որ խշտեակ մը ունենաս, բայց հիմա պիտի չուշանանք թեթև ափերով ծածկել՝ հողակոյտ շիրիմի մը ներքև քեզ պառկեցնելու համար։

Հանգի՛ստ անբիծ հոգւոյդ և յոգնած ոսկորներուդ։

Ազգ. երեսփոխան՝ Ներսէս Օհանեան

(«Ազատամարտ»)

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄՏՔԵՐ ԵՒ ՓԱՍՏԵՐ

Ծանր, սոսկալի ճնշող տպաւորութիւն է թողնում այն լուրը, որ հաղորդում է մեզ այսօր Կ. Պոլսի մեր թղթակիցը, մի լուր, որ իր հաստատութիւնը գտնում է նաև դաշնակցական օրգան «Ազատամարտ» թերթի մէջ։

Սիմէօն Զաւարեան մեռել է անօթութիւնից....

Սիմէօն Զաւարեան մեռել է լքված, հալածված իր ընկերներից և այն կուսակցութիւնից, որին նա պատկանում էր, որին տուել էր իր ամբողջ կեանքը, եռանդը, միտքը և հոգին, որի «խիղճն» է հանդիսացել։

Կա՞յ, կարող է լինել սրանից աւելի սոսկալի, զարհուրելի փաստ, ապացուցանող ոչ միայն Ս. Զաւարեանի կուսակցական ընկերների բարոյական հրէշաւոր սնանկութիւնը, ապիկարութիւնը, այլ և մեր ամենքիս՝ հայերի և մանաւանդ հայ ինտելլիգենցիայի ապիկարութիւնը, բարոյական սնանկութիւնը։

Որովհետև եթէ մի քանի դաշնակցականներ, կուսակցական նեղ շահերից և դիտումներից դրդված, զայրացած որ իրանց ընկերներից մէկը, այն ևս լիդէրներից և պարագլուխներից մէկը քննադատօրէն է վերաբերվում իրանց, մտրակում և մերկացնում է իրանց վատ գործերը, սկսեցին հալածել այդ ազնիւ քննադատին, լքել նրան, հասցնել չքաւորութեան և այնպիսի դրութեան, որ նա անօթութիւնից մեռնի, բառիս բուն մտքով, հապա ո՞ւր էր այն ոչ-դաշնակցական, ոչ-կուսակցական հայ ինտելլիգենցիան, որ, յամենայն դէպս, Ս. Զաւարեանի մէջ պէտք է տեսնէր մի ազնիւ, շիտակ հակառակորդի, ժողովրդի համար աշխատող և վաստակաւոր մի ույժի և իր համակրական վերաբերմունքով, բարոյական և նիւթական աջակցութեամբ ամոքէր դառնութիւնը այն վէրքերի, որ այնքան ապերախտօրէն հասցնում էին նրան իր կուսակցական ընկերները։

Եթէ Ս. Զաւարեանի սովամահ լինելու փաստը անջնջելի մի արատ է դրոշմում դաշնակցականների ճակատին, եթէ պէտք է զայրանալ, որ Խաժակներ, Զարդարեաններ և նման անմաքուր հոգիներ իրանց գծուծ, նեղ թայֆայական, գուցէ և անձնական շահերի համար հասցրին Ս. Զաւարեանին գերեզմանի դուռը և ապա սկսեցին կոկորդիլոսեան արցունք թափել նրա դիակի վրա, այդ հանգամանքը այնու ամենայնիւ չէ ազատում պատասխանատուութիւնից Կ. Պոլսի ոչ-կուսակցական ինտելլիգենցիային, որ պարտաւոր էր օգնութեան ձեռք կարկառել Ս. Զաւարեանին յանուն գաղափարի, մարդասիրութեան և ժողովրդասիրութեան։

Հայ ժողովրդի, հայ հասարակութեան, հայ ինտելլիգենցիայի խղճմտանքը այսօր յուզված և վրդովված է Ս. Զաւարեանի սովամահ վախճանով։ Այդ մահը յաւիտեանս պէտք է ծանրանայ մեր ամենքի հաւաքական խղճմտանքի վրա, այն մարդկանց խղճմտանքի վրա, որոնք մօտ էին սովամահին, կարող էին օգնել նրան և չօգնեցին։

Ինչո՞վ պէտք է մաքրենք մեր խղճմտանքը։

Արդեօք այն ողբերգով, մեծարանքներով, որ նրա սովամահ լինելուց յետոյ՝ շռայլեցինք նրա դիակին։

Եթէ այսօր Ս. Զաւարեանի դաշնակցական ընկերները, ինքն ամբողջ Դաշնակցութիւնը մեղադրեալի աթոռների վրա են բազմած հասարակական և հանրային խղճմտանքի դատարանի առաջ. եթէ այսօր Դաշնակցութիւնը, իբրև կուսակցութիւն, գտնվելով իր անդամների մի քանիսի հրէշաւոր արարքի ծանրութեան ներքոյ՝ պարտաւոր է կուսակցութեան արատաւորված պատիւը և անունը մաքրելու համար արդարանալ, գոնէ արդարացուցիչ կամ մեղքը թեթևացնող հանգամանքները բացատրել, նոյնպէս և հայ ինտելլիգենցիան, հայ հասարակութիւնը պարտաւոր է իր անաչառ, անկողմնակալ դատավճիռը արտասանել մեռածների վերաբերմամբ, ի խրատ ապագայի և ի թեթևացումն ծանրաբեռնված խղճմտանքի։

Բայց ներկայ սոսկալի դէպքը, այն է Ս. Զաւարեանի սովամահ լինելը իր ընկերներից և համախոհներից լքված և հալածված լինելու դէպքը, պէտք է աներկբայօրէն պատասխան տայ այն հարցին, որ վերջերս «Հորիզոն» և «Բագուի Ձայն» թերթերը աշխատում են լուծել իրանց տեսակէտով, մի տեսակէտ, որ բնաւ չէ արդարանում։ Այդ թերթերը նկատեցին ցոյց տալ, որ հայ ժողովրդի բոլոր խաւերի կողմից Ս. Զաւարեանի յիշատակի յարգումը, առանց կուսակցային և հոսանքների խտրութեան, արդիւնք է ոչ թէ միայն այն հանգամանքի, որ Ս. Զաւարեան իր անձնական արժանիքներով ամենքին յարգանք և պատկառանք էր ներշնչում, նոյնիսկ իր հակառակորդներին, այլ և այն հանգամանքի, որ նա պատկանում էր մի որոշ կուսակցութեան և հոսանքի։

Մեռեալների յիշատակի առաջ պէտք է լինել շիտակ և ազնիւ, և դա կը լինի ամենամեծ յարգանքը հանգուցեալի յիշատակին։ Պարզ է ուրեմն, որ յիշեալ թերթերը հայ ժողովրդի ցոյց տուած համակրութիւնը և յարգանքը կամենում են գլխաւորապէս վերագրել այն կուսակցութեան գործունէութեանը, որին պատկանում էր Ս. Զաւարեան։ Սակայն այժմ մեթէ պարզ չէ մեզ ամենքիս համար և մեթէ պարզ չը պէտք է լինի նաև յիշեալ թերթերի համար, որ թէ Կ. Պոլսում, թէ այստեղ Ռուսաստանում համակրութիւնը և արտասովոր յարգանքը դէպի Ս. Զաւարեանի յիշատակը բացառապէս պէտք է վերագրել նրա անձնական արժանիքներին. և, ընդհակառակը, նրանք մի լռելեայն բողոք են նրա այն ընկերների գործունէութեան դէմ, որոնք հալածեցին նրան, լքեցին, թողեցին սովամահով կորչի և յետոյ սկսեցին կոկորդիլոսի արցունք թափել։ Դաշնակցական ուրիշ գործիչներ ևս, և աչքի ընկնող գործիչներ, մեռել են, բայց նրանք ողբ և կոծ առաջ են բերել միայն կուսակցութեան շրջանում։

Այժմ վերջին խօսքը պատկանում է Դաշնակցութիւն կուսակցութեան։ Նա պարտաւոր է խօսել և պարտաւոր է հասարակութեան վրդովված, յուզված խիղճը հանդարտեցնել։

Սպասում ենք։ Շահրիար

ՊՍԱԿԻ ՓՈԽԱՐԷՆ

Ալ. Քալանթարի անուան հիմնվելիք գիւղատնտեսական ֆօնդի համար ստացանք՝ 1) Պետերբուրգից, բժ. Ա. Բուդուղեանից—100 ռուբ., 2) Նոր-Բուխարայի հայ գաղութից—60 ռուբ., 3) Թէրմէզից, Արսէն Սաֆարեանից—5 ռուբլի։

Ալ. Քալանթարի անուան հիմնվելիք ֆօնդի համար՝ Թիֆլիսի սարկաւագներից և դպիրներից բաղկացած երգեցիկ խմբից—25 ռուբլի։

ԱՅԼԱԶԳԻ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

Ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութիւնը ձեռնարկել է մշակել մի հիմնական օրէնք այլազգի և այլադաւան դպրոցների մասին։

Այս հարցը դրված էր դեռ Ստօլիպինի ձեռքով առաջին հերթին, որի նախաձեռնութեամբ կազմվեց այն ժամանակ ժող. լուս. մինիստրի օգնական, այժմ սենատոր Լ. Գէօրգիևսկիի նախագահութեամբ առանձին միջվարչական խորհրդակցութիւն։

1912 թ. գարնանը խորհրդակցութեան աշխատանքներն աւարտվեցին, բայց գործի յետագայ ընթացքը կանգ առաւ համարեա մէկ ու կէս տարի և միայն այժմ նա դրված է հերթի։

Վճռված է գումարել ժող. լուս. մինիստրութեանը կից մի քանի նիստերի համար միջվարչական խորհրդակցութիւն սենատոր Գէօրգիևսկիի նախագահութեամբ և յանձնարարել այդ խորհրդակցութեանը որոշել այն ձեռնարկութիւնները, որ ցանկալի է գործադրել առաջին հերթին։

Երբ խորհրդակցութիւնը կատարէ այդ խնդիրը, մինիստրութիւնը անյապաղ կը ձեռնարկէ կազմելու համապատասխան օրինագիծ։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

◆ Նոյեմբերի 9-ին Ռուսաց Հնագիտական Ընկերութեան նիստում Ջանաշվիլին կարդացել է ռեֆերատ Հաղպատի վանքի մասին ըստ վրացական աղբիւրների։ Ջանաշվիլին ցոյց է տուել վրաց թագաւորների 4 հրովարտակ ռուսերէն թարգմանութեամբ, որպիսի հրովարտակները տրված են Հաղպատի նախկին տէրերին, օրինակ Արղութաշվիլիին, Զուրաբաշվիլիին և ուրիշներին, որոնք միմեանց հետ վէճեր են ունեցել Հաղպատը և նրա արտատեղերը գրաւելու պատճառով։

◆ «Кавк.»-ին Պետերբուրգից հեռագրում են. «Ձեր թղթակիցը խօսեց ակադեմիկոս Ն. Մառի հետ այն լուրերի առիթով, թէ իբր նա Միքայէլ վարդապետից խլել է Անիի եկեղեցիների բանալիները և իրան էլ արտաքսել է քաղաքի աւերակներից։ Այդ պատմութիւնները հանդիսանում են, պրոֆեսորի ասելով, միանգամայն յերիւրանք։ Ն. Մառը յայտնեց նոյնպէս, որ պէտք է զրպարտութիւն ընդունել հայ մամուլի մի մասի այն լուրերը, թէ նա մտադիր է Անիի հնութիւնները փոխադրել Պետերբուրգ»։

◆ Այսօր նշանակված է Թիֆլիսում պոլիտեխնիկումի տեղի հարցը լուծող կօմիտէտի նիստը։

◆ Կովկասեան իրաւաբանական ընկերութիւնը տօնում է առանձին ծրագրով նոյեմբերի 21-ին իր գոյութեան 40-ամեայ յօբելեանը։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ *)

I

Ազգային հարցի լուծման ձևերն են՝ 1) ֆեդերացիան (դաշնակցութիւն), 2) աւտօնոմիան (ինքնօրէնութիւն) իր այլ և այլ տեսակներով, 3) տեղական ինքնավարութիւնը և 4) ազգային ինքնորոշումը։

Ֆեդերացիայի, աւտօնոմիայի կամ ինքնավարութեան խնդիրներով զբաղվողները նրանց սովորաբար կապում են պետական իրաւունքի մէջ կենտրոնացում ու ապակենտրոնացում կոչված հասկացողութիւնների հետ։ Եթէ կայ կենտրոնացում, ուրեմն կայ և բիւրօկրատիա, իսկ եթէ կայ ապակենտրոնացում, յայնժամ չը կայ բիւրօկրատիա, այլ կայ ռամկավարութիւն։ Ֆեդերացիան, օրինակ, ժխտում է կենտրոնացումը, ուստի և բիւրօկրատիզմը, իսկ տեղական ինքնավարութիւնը հեռու է ապակենտրոնական լինելուց, ուրեմն նա չի վերացնում բիւրօկրատիզմը։ Այսպէս են մտածում ֆեդերացիայի ու կենտրոնացման մասին գրող հեղինակներից շատ շատերը՝ ոչ թէ միայն հայկական տնաբոյս ֆեդերօլօգների շարքերից, այլ և այդ խնդիրների լուրջ հետազօտողներից մի քանիսը։ Որքան էլ դա զարմանալի լինի, այնու ամենայնիւ փաստ է։ Իսկ զարմանալու բան կայ, որովհետև այդպէս մտածողները հեռու են մակերեսային ծանօթութիւն ունենալուց պետական իրաւունքի տարրական սկզբունքներին։

Դժուար է հասկանալ, թէ ի՞նչ անմիջական կապ կարող է գոյութիւն ունենալ ֆեդերացիայի և ապակենտրոնացման մէջ։ Մէկը բառի ընդարձակ իմաստով կառավարական ձև է, միւսը պետական-վարչական որոշ սիստեմ է։ Կենտրոնացում և ապակենտրոնացում կոչվածը կարող է երկու տեսակ լինել՝ օրէնսդրական կամ քաղաքական ու վարչական։ Վերցնենք ապակենտրոնացումը։ Եթէ նա վերաբերում է երկրի վարչական մեխանիզմին, կոչվում է վարչական, իսկ եթէ ողջ պետական կազմին՝ նա քաղաքական է կամ օրէնսդրական։ Մի երկիր ունենալով քաղաքական ապակենտրոնացում, վարչապէս կարող է լինել կենտրոնական և ընդհակառակը. ուրեմն, ապակենտրոնացման հետ կողք-կողքի կայ կենտրոնացում։ Ֆեդերացիան, օրինակ, քաղաքական ապակենտրոնացում է առաջ բերում, մինչդեռ նրա վարչական կազմը միաժամանակ կարող է կենտրոնացած լինել, որ առաջ է բերում բիւրօկրատիա, այսինքն՝ արհեստակցական ատիճանաւորների մի դաս, որի ձեռքին կենտրոնացած է ողջ վարչական մեխանիզմը յանձինս նրա դիւանների (կանցելեարիա) նման հէնց մեր մինիստրութիւնների դեպարտամենտների. դեպարտամենտներում բոլոր գործերը պատրաստվում ու մշակվում են, այնուհետև նրանք ընկնում են մինիստրների ձեռքը՝ նրանց վճիռը ստանալու համար։ Բիւրօկրատիան կտրված է տեղական տարրերից ու նրանց կարիքներից. տեղերում ամենայն ինչ կատարվում է վերևի՝ բիւրօկրատիայի կամքով ու թելադրութեամբ։ Այսպիսով տեսնում ենք, որ ֆեդերացիայի կողքին կարող է բիւրօկրատիա լինել։ Վերցնենք հակառակը։

Երկրի քաղաքական կազմը կենտրոնացած է, այն ինչ վարչականը ապակենտրոն է, այսինքն՝ տեղերում կան ինքնավարութիւններ, որոնցում ողջ վարչական մեխանիզմը առաջ է տարվում տեղացիներից ընտրված կամ, ինչպէս ասում են, հասարակութեան ներկայացուցիչների միջոցով. Նրանք աստիճանաւորներ չեն, քանի որ ընտրովի են, և ոչ էլ արհեստակցական պաշտօնեաներ են։ Նրանք տեղական ներկայացուցիչներ են, բիւրօկրատիզմի մի մազը անգամ չը կայ նրանց գլխին։

Ի՞նչ է դուրս գալիս։ Երկրի քաղաքական կազմը կենտրոնացած լինելով, այնտեղ ֆեդերացիայի մասին խօսք լինել չէ կարող. այնտեղ պետութիւնը մի կենտրոնացած քաղաքական մարմին է ներկայացնում, բայց նրա վարչական ձևը ապակենտրոնական է, ոչ-բիւրօկրատական։ Չը կայ ֆեդերացիայի (ինչպէս և աւտօնոմիայի) շունչն անգամ, չը կայ և բիւրօկրատիա։

Խօսենք օրինակներով։ Ինչպէս յայտնի է, Գերմանիան ֆեդերատիվ պետութիւն է, թէև ոչ լրիւ ֆեդերատիվ, այն ինչ նրանում բիւրօկրատիան շատ ուժեղ է։ Գերմանիան բիւրօկրատիզմի դասական հայրենիքն է համարվում։ Պատմաբան գլխաւոր կաններից մէկը՝ Լ. Օլտոնը նոյնիսկ շատ հեռուն է գնում ասելով, որ «Գերմանիան մի ֆեդերացիա է՝ նախագահութեամբ Պրուսիայի թագաւորի, որը կայսրութեան կէսը կազմող այդ թագաւորութեան ամենազդեցիկ դէմքն է։ Պետութեան ֆեդերացիան կազմող միացեալ բաժինների մեծ մասը թագաւորութիւններ կամ իշխանութիւններ են, որ բռնակալական վարչութիւն ունեն, թէև արտաքուստ և միմիայն արտաքուստ նրանք պահպանում են սահմանադրական ազատութիւնը» (ընդգծումը մերն է.—Ա. Մ.)։ Գերմանիային շատ նման է Աւստրիան, որ աւտօնոմ-շրջանային պետութեան համարում ունի*)։

Քաղաքական կենտրոնացում է Անգլիայում (բուն երկրում), սակայն նրա վարչական կազմը վերին ծայր ապակենտրոն է։ Անգլիական selfgovernement-ը, այդ տեղական լայն ինքնավարութիւնը յայտնի է դեռ XVIII դարից, որ այնուհետև իդէալական ինքնավարութեան տիպարը հանդիսացաւ։ Նա այսօր կազմում է ինքնավարութեան անգլօ-ամերիկական ձևի հիմքը. միւս ձևի ինքնավարութիւնը վարչական իրաւունքի մէջ յայտնի է ցամաքային (Ֆրանսիա, Գերմանիա) անունով. սա ինքնավարութեան բիւրօկրատական ձևն է**)։ Անգլիայի տեղական ինքնավարութիւնը երկրի կենտրոնական վարչութեան հետ ոչ մի կապ չունի, եթէ չը հաշւենք վերջինիս հսկողութիւնը նրա վրա, մինչդեռ ցամաքային «ինքնավարութիւնները» ամբողջապէս կախված են ու ղեկավարվում են կենտրոնական իշխանութեան ձեռքով կամ միջոցով։ Անգլիական ինքնավար միաւորները՝ դքսութիւններ, շրջաններ ու ծուխեր՝ ղեկավարվում են իրանց տեղական ընտրովի «դքսութեան խորհրդով», «ընտրովի խորհրդով» ու «ծխական խորհրդով», որոնց կազմը յոյժ ռամկավարական է. ընտրութիւններին մասնակցում է տեղական ողջ ազգաբնակութիւնը, նոյնիսկ առանց սեռի խտրութեան։

Կան պետութիւններ կենտրոնացած երկու դէպքումն էլ, ինչպէս՝ Ֆրանսիան կամ Իտալիան։ Ֆրանսիան քաղաքականապէս կենտրոնացած է, կենտրոնացած է նա և վարչապէս։ Հաշւվում է, թէ Ֆրանսիան ունի տեղական ինքնավարութիւն, հաշւվում է, թէ նրա «ինքնավար» մարմինները կառավարվում են իրանց ընտրված «գեներալ խորհուրդներով». սակայն այդպէս հաշւվում է միայն։ Ֆրանսիայի նշանաւոր դեպարտամենտները, որ առաջին հայեացքից, կարծես, իսկական ինքնավարութիւններ լինեն, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ աշխարհագրական անուններ. տեղերում ամեն ինչ կատարվում է զանազան պրեֆեկտների, սուպրեֆեկտների ու մէրերի կամքով ու ցուցմունքներով, որոնք մինիստրների տեղական ներկայացուցիչներն են սոսկ։ Այդպէս է կենտրոնացած ու բիւրօկրատական Ֆրանսիան։

Բայց և կան երկիրներ, որտեղ քաղաքական ապակենտրոնացումը իրականացած է վարչական ապակենտրոնացման հետ միասին ու միաժամանակ։ Այդ երկիրներից են Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ պետութիւնները ու Զվիցերիան։ Ամերիկան իսկապէս ֆեդերատիվ երկիր է. նա և հարազատ ինքնավարութեան հայրենիքն է։ Այստեղ իւրաքանչիւր նահանգի ժողովրդական ներ-

*) Տես «Մշակ» № 252.

*) Ցեզլիկական բիւրօկրատական պետութիւն էր ներկայացնում հին Հռոմը իր միահեծանութեան օրով։ Դեռ I և II դարերում (Քրիստ. յետոյ) այնտեղ առաջ է գալիս բիւրօկրատիզմի ներկայացուցչութիւնը՝ պաշտօնեաները։ Դիոկղետիանոսի օրով հիմնվում է կայսրի կօնսիստօրիան (consistorium principis), կայսրի այդ հրամանակատարը, որի ձեռքումն են կենտրոնանում երկրի օրէնսդրական, վարչական ու դատական գործերը։ Ա. Մ.

**) Որ աւելի շուտ կարելի է ապահամակենտրոնացում անուանել, ինչպէս այդ անում է պրոֆ. Բերտելեմին, այսինքն՝ կենտրոնական վարչութեան ֆունկցիաների մի մասի բաշխումը տեղական կառավարչական հիմնարկութիւններին։ Ա. Մ.

◆ Կովկասեան քաղաքների ներկայացուցիչների 2-րդ համագումարի կազմակերպիչ մասնաժողովը թոյլատրել է կովկասեան դեղատնային ապրանքների ընկերութեանը կազմել Ժողովրդական Տանը առողջապահութեան իրերի ցուցահանդէս:

◆ Նոյեմբերի 10-ին Բութայիս և Բաթում մեկնեց Թիֆլիսի դատաստանական պալատի քրէական նստաշրջանը:

◆ Վրաստանի էկզարխին ընդ առաջ է գնացել վրաց սինոդական գրասենեակի կողմից մինչև Բալաջարի կայարանը քահանայ Տկեմալաձէն:

◆ Նահանգապետը թոյլատրել է Կանչէլին հրատարակել մի շաբաթաթերթ ռուսերէն «Кавказское Слово» անունով:

◆ Թիֆլիսի նահանգապետը քաղաքի շներին որսացողին ենթարկել է 100 րուբլի տուգանքի շներին որսալու ժամանակ այդ անասունների հետ անգութ կերպով վարվելու համար:

◆ Վերադարձաւ Թիֆլիս անդրկովկասեան երկաթուղիների կառավարիչ բարօն ֆօն-Ռօօպը:

◆ Նոյեմբերի 11-ին տոհմական ազնուական Պեօտր Նիկ. Սերեբրեակովը, 19 տարեկան, որ ապրում է Բարօնսկայա փող. № 20 տանը իր բնակարանում, ինքնասպանութեան նպատակով խմեց սուլէմա: Թունաւորվածին տարան Միքայէլեան հիւանդանոցը, ուր և գտնվում է այժմ: Նրա կեանքը վտանգից զերծ է:

◆ Հետևեալ երկուշաբթի օրը հայ դրամատիկական խումբը խաղալու է Շիրվանզադէի «Չար ոգի» դրաման:

ԳԻՏՈՒԹ., ԳՐԱԿԱՆ., ԳԵՂԱՐ.

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ստեփաննոս Նազարեանի երկերը, հատ. I. Հրատարակութիւն Կովկ. Հայ. Հրատ. Ընկ., 1913 թ.:

Հրատարակչական Ընկերութեան այս ձեռնարկութիւնը՝ հետզհետէ լոյս ընծայել հայ գրականութեան XIX դարի նշանաւորագոյն ներկայացուցիչների երկերի ժողովածուները՝ միանգամայն ողջունելի է:

XIX դարը հայ գրականութեան նորագոյն վերածնութեան առաջին շրջանն է կազմում, մանաւանդ 50-ական թուականներին, երբ հին և նոր հոսանքների բաղխումը թէ գիտակցական և թէ որոշ ուղղութիւն էր ստացել: Այդ երկու հոսանքների աղբիւրները թաքնված էին հասարակական երկու հակադիր զանգուածների իրական յարաբերութիւնների մէջ: Մինչև այժմ մեր նորագոյն պատմութեան այդ շրջանը չէ ուսումնասիրված բազմակողմանի կերպով: Գտնելու համար այդ շրջանի մտաւոր շարժման աղբիւրները, պէտք է նախ ուսումնասիրվեն ժամանակի կովկասահայ միջավայրում հանդէս եկած տնտեսական և հասարակական նոր երևոյթները, որպէսզի ապա կարելի լինի ճիշդ բնորոշումն տալ այս կամ այն հոսանքի ներկայացուցչի գործունէութեան:

XIX դարի 50—60-ական թուերի նշանաւոր գործիչներից մէկն էր Ստեփաննոս Նազարեան, որ հայ լիբերալիզմի պայքարող կարապետներից մէկն է հանդիսանում: Պարզելու համար Ս. Նազարեանի գրական և հասարակական գործունէութեան բնոյթը, անխուսափելի անհրաժեշտութիւն է ներկայացնում այն միջավայրերի ուսումնասիրութիւնը, որոնք վճռական ազդեցութիւն են ունեցել նրա աշխարհահայեացքի կազմակերպման գործում:

Ստեփաննոս Նազարեանի գործունէութեան ուսումնասիրութիւնը՝ կապված նրա վրա ազդող միջավայրերի բնորոշման հետ՝ մինչև այժմ էլ չէ կատարված մտքի լայն իմաստով: Դժուար էր այդպիսի ուսումնասիրութիւն կատարել նաև այն տեսակէտից, որ մինչև այժմ նրա, Ս. Նազարեանի, երկերի առանձին ժողովածուով չէին հրատարակված: Ս. Նազարեանի մասին գրողները հնարաւորութիւն չեն ունեցել շատ անգամ դիմելու անմիջական աղբիւրներին, այլ յաճախ օգտվել են գլխաւորապէս Լէօի կազմած «Ստ. Նազարեան» աշխատութիւնից:

Կ. Հ. Հրատ. Ընկերութեան հրատարակած «Ստեփաննոս Նազարեանի երկեր» ժողովածուի I հատորի սկզբում կցված է Ն. Աղբալեանի կազմած համառօտ կենսագրական ակնարկը: Յօդուածի հեղինակը, ըստ երևոյթին, նպատակ է ունեցել տալու Ստ. Նազարեանի կեանքի միմիայն գլխաւոր գծերը, ընդ նմին յիշատակելով նաև նրա գրուածքների համառօտ բովանդակութիւնները: Թէպէտ ուսումնասիրութիւն կամ վերլուծութիւն յամենայն դէպս յօդուածագիրը իր «կենսագրական ակնարկի» մէջ կարող էր չը տալ, սակայն նա պէտք է անպայման կանգ առնէր այն միջավայրերի ընդհանուր բնոյթի վրա, որոնք խոշոր ազդեցութիւն ունեցան Նազարեանի վրա. դրանք Դորպատն ու Մոսկվան էին: Մինչև չը պարզվեն ընթերցողի համար, թէ ինչ էին ներկայացնում այն ժամանակ Դորպատը՝ մի կողմից, իսկ Մոսկվան՝ միւս, պարզ չի լինի այն էլ, թէ ի՞նչպիսի պրիզմայից էր նայում Նազարեան իր հայրենի միջավայրում կատարվող անցքերի ու երևոյթների վրա:

Ն. Աղբալեանի համար պարզ է սակայն մի հանգամանք. Նազարեանի «գործունէութիւնը բնորոշելու, բացատրելու և քննադատելու համար» պէտք է ի նկատի առնել Ռուսաստանի մեծ բարենորոգութիւնների և գերմանական գրականութեան փոթորկալից շրջանները, ապա և «ռուսահայերի ազգային վերածնութեան արշալոյսը»:

Եթէ այդպէս է, ուրեմն այդ մեծ վերանորոգչին հասկանալու նրա գործունէութեան դրդապատճառները գտնելու համար անպայման կարևոր էր այդ երեք երևոյթները ի նկատի ունենալ, իսկ առանձնապէս՝ կովկասահայ իրականութեան մէջ կատարվող հասարակական դիֆֆերենցիացիան, նոր տնտեսակարգի շնորհիւ հետզհետէ կազմակերպվող հասարակական նոր դասակարգի և միւս խմբակցութիւնների միջև տեղի ունեցող մտքերի բաղխումներն ու խմորումները:

Որքան էլ սակայն Ն. Աղբալեանի կազմած կենսագրական այս ակնարկը ունենայ մեր վերը յիշած պակասաւոր գիծը, այնուամենայնիւ Նազարեանի երկերի I հատորին կցված այս յօդուածը ընդհանուր առմամբ պէտք է համարել շահեկան:

Այս հատորի մի աչքի ընկնող առաւելութիւնն էլ նրանումն է, որ գրքի վերջում գտնում ենք «ժամանակագրական ցուցակը» Ստեփաննոս Նազարեանի այն բոլոր ինքնուրոյն և թարգմանական գրուածքների, որոնք տպագրվել են թէ առանձին գրքերով, թէ «Հիւսիսափայլի» համարներում և թէ այլ տեղերում: Այս ցուցակը բաղկացած է 16 երեսներից:

Հատորը բաւական ստուար է, ունի ԾԲ+428 երես: Տպագրութիւնը շքեղ, Նազարեանի ֆակսիմիլէով,—ինքնաձեռագիր նամակով, պատկերով, «Հիւսիսափայլի» առաջին երեսով (1858-ի):

Հրատարակութիւնը նուիրված է հայ գրերի գիւտի 1500-ամեայ և հայկական տպագրութեան 400-ամեայ յոբելեանի յիշատակին: Գինը 1 ր. 50 կ. թանգ չէ, եթէ ի նկատի ունենանք հատորի ստուարութիւնը և տպագրութեան շքեղութիւնը:

Սուրխաթեան

ՆՈՐ ՍՏԱՑՎԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) «Տաճար» շաբաթաթերթի №30—31, Կ. Պոլիս, 1913 թ.: 2) «Աւետաբեր» շաբաթաթերթի № № 40, 41 և 42, Կ. Պոլիս, 1913 թ.: 3) «Կոչնակ» շաբաթաթերթի № № 39, 40 և 41, Նիւ-Եորք, 1913 թ.: 4) «Հայ Գրականութիւն» կիսամսեայ հանդէսի № № 12 ($^1/_{14}$ օգոս.) և 1 ($^1/_{14}$ սեպտ.), Զմիւռնիա, 1913 թ.: 5) «Տարազ» պատկերազարդ հանդէսի № № 9 և 10, Թիֆլիս, 1913 թ.: 6) «Աղբիւր» ամսագրի № № 7—8, 9 և 10, Թիֆլիս, 1913 թ.: 7) «Հասկեր» ամսագրի № № 9 և 10, Թիֆլիս, 1913 թ.: 8) «Արարատ» ամսագրի № 8—9, Վաղարշապատ, 1913 թ.: 9) «Նոր-Դպրոց» ամսագրի № 7, Թիֆլիս, 1913 թ.: 10) «Նոր-Հոսանք» ամսագրի № № 3, 4—5, Թիֆլիս, 1913 թ.: 11) «Հանդէս Ամսօրեայ» № 10, Վիէննա, 1913 թ.: 12) «Միութիւն» ամսագրի № 20, Կահիրէ, 1913 թ.: 13) «Լոյս» ամսագրի № 5, Վան, 1913 թ.: 14) «Առողջապահիկ» ամսագրի № 10—11, Թիֆլիս, 1913 թ.: 15) «Журналъ Лечебникъ» ամսագրի № 9, Պետերբուրգ, 1913 թ.: 16) «Вѣстникъ Виноделія» ամսագրի № 9, Օդեսսա, 1913 թ.: 17) «Mècherouttiette» ամսագրի հոկտեմբերի համարը, Պարիզ, 1913 թ.:

ՄԱՄՈՒԼ

Ինչպէս յայտնի է, վերջերս ներքին գործերի մինիստրը իր արտասանած ճառերից մէկում՝ վերաբերեալ մամուլի նոր օրինագծին՝ արտայայտել է այն միտքը, թէ պարբերական մամուլը վնաս է բերում և պէտք է զսպել նրան: Այդ խօսքը առիթ է տուել յայտնի ռուս հրապարակախօս իշխան Եւգենի Տրուբեցկոյին «Рус. Вѣд.» թերթի մէջ հետևեալ կարծիքն յայտնել մի քիչ հեգնական ոճով:

Ռուս հրապարակախօսը ասում է, թէ, հեռատես լինելու համար, պէտք է արգելել լրագիրներին քննադատել կառավարական հաստատութիւնների և անձանց գործունէութիւնը, որովհետև մամուլի մերկացումները կարող են վայր ձգել իշխանութեան հեղինակութիւնը: Ուրեմն, եզրակացնում է ռուս հրապարակախօսը, մնում է մի արմատական միջոց՝ անդամալուծելու համար այն վնասը, որ բերում է տպագրական խօսքը. դա կը լինի անպայման արգելել բոլոր պարբերական թերթերին—թէ պաշտօնական և թէ անպաշտօնական—որևէ բան հաղորդել կառավարութեան գործողութիւնների և կարգադրութիւնների մասին, որովհետև եթէ լրագիրները նոյնիսկ լոկ փաստերը հաղորդեն, առանց նոյնիսկ որևէ մեկնաբանութեան և քննութեան, դարձեալ այդ մերկ փաստերը կարող են պղտորել ընթերցողի միտքը:

Անշուշտ, իշխան Տրուբեցկոյը դառնացած է խօսում և հեգնում է, տեսնելով որ վերջին ժամանակի բոլոր կարգադրութիւնները, հալածանքները մամուլի դէմ, տուգանքները, որոնց շարունակ ենթարկվում են լրագիրները, ձգտում են մի նպատակի—զսպել, փակել մամուլի լեզուն:

Բայց այն ժամանակ ծըր մնաց խօսքի ազատութիւնը, որ սահմանել է հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստը:

*

Թիֆլիսում հրատարակվում է «Պատանի» անունով մի պարբերական ալմանախ, բացառապէս պատանիների աշխատակցութեամբ և որ յայտարարում է իրան գրական, գեղարուեստական, քննադատական ալմանախ:

Ի հարկէ ոչինչ վատ բան չը կայ, երբ մեր պատանիներն էլ ձգտում են արտայայտել իրանց կարծիքները և հայեացքները, բայց որովհետև պատանիները, չունենալով որոշ և հաստատուն աշխարհահայեացք, դեռ թերուս և համբակ, կարող են յաճախ սխալվել, ուստի աւելի լաւ կը լինէր, եթէ նրանք զգուշանային դատողութիւններ տալ սկզբունքային և ուղղութեան վերաբերեալ հարցերի մասին: Եւ սակայն նրանք ոչ միայն դատողութիւններ են տալիս, այլ և դատավճիռներ են արձակում և, դժբաղդաբար, այդ դատավճիռների մէջ չեն կարողանում թաքցնել իրանց ներքին էութիւնը և կուսակցական նեղ ոգին և հանդէս են գալիս այն կաքաւների նման, որոնք գլուխը խոթում են ձիւնի մէջ, որպէս թէ թաքնվելու համար, բայց տուտը դուրս են ցցում:

«Պատանի» ալմանախի օգոստոս-հոկտեմբերի միացեալ համարի մէջ պատանի խմբագիրները վարդապետական ձևով յայտարարում են, որ հանգուցեալ Ալ. Քալանթարի «հրապարակախօսութիւնը կրել է պահպանողական կամ ամենաշատը երերուն բնոյթ»:

Էհ, ներելի է պատանիներին նոյնիսկ յիմարութիւններ ասելը: Թող միխիթարվեն դրանով, եթէ այդ իրանց զուարճութիւն է պատճառում, բայց թող հրապարակախօսութիւնը հանգիստ թողնեն:

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Թիֆլիս, 11 նոյեմբերի

Քալանթարի թաղման կարգադրիչ Յանձնաժողովը Թիֆլիսի սարկաւագների և դպիրների երգեցիկ խմբին վարձատրութիւն էր ուղարկել 25 րուբլի:

Այդ գումարը յիշեալ խմբի անդամների կողմից սրա հետ յանձնելով խմբագրութեանդ, խնդրում ենք յատկացնել այն հասարակական և ժողովրդական նշանաւոր գործիչ հանգուցեալ Ալ. Քալանթարի անուան յիշատակին սահմանվելիք ֆօնդին:

Ի դիմաց սարկաւագների և դպիրների՝

Մեք. սարկ. Տէր-Յարութիւնեան

—

Բագու, 4 նոյեմբերի *)

Մեծարգոյ բժիշկ

Բագրատ Նաւասարդեան,

Թոյլ տուէք ինձ յայտնել ձեզ և ձեր նախագահութեան տակ գտնվող յանձնաժողովին եղբարց Քալանթարներիս ամենաջերմ շնորհակալութիւնը այն սրտագին համակրանաց համար, որ դուք ցոյց տուիք դէպի մեր սիրելի եղբայր Ալեքսանդրի ընտանիքն և մեզ եղբայրներիս: Այն մեծ նուիրութիւնը և անհանգստութիւնը, որը յանձնաժողովի անդամները իրանց վրա էին առել մեր եղբօր թաղման, շիրմի մասին հոգատարութեան և յուշարձանի համար, ցոյց է տալիս թէ որքան ջերմ զգացմունքներով էին վերաբերվում յանձնաժողովի անդամները դէպի Ալեքսանդրի անմոռանալի յիշատակը:

Խնդրում եմ ընդունէք և հաղորդէք յանձնաժողովին մեր խորին յարգանաց և շնորհակալութեան հաւաստիքը:

Ի դիմաց եղբայրների՝

Արշակ Քալանթար

—

Բագու, 8 նոյեմբերի

Բագուի Հայոց Մարդասիրական Ընկերութեան խորհուրդը ներկայ թւի հոկտ. 21-ին կայացած նիստում լսելով պ. Քրիստափոր Վերմիշեանի գրութիւնը, որով նա ցանկութիւն է յայտնում նուիրել Ընկերութեան գրադարան-ընթերցարանին իր գրադարանը (մօտ 2000 անուն) երեք պահարաններով և ապագայում էլ շարունակել գրքերի նուիրաբերութիւնը, որոշեց.

Ընդունել պ. Քր. Վերմիշեանի նուէրը, յայտնել պ. Քր. Վերմիշեանին առանձին պատգամաւորութեան միջոցով խորհրդի խորին շնորհակալութիւնը նրա արած նուէրի համար, որ Ընկերութեան գրադարանի համար մեծ արժէք ունի, և այն պահարանների վրա, որտեղ զետեղված կը լինեն պ. Քր. Վերմիշեանի նուիրած և ապագայում նուիրելիք գրքերը, մակագրել, համաձայն նուիրողի ցանկութեան՝ «Նուէր Քր. Վերմիշեանի»:

Նախագահ՝ Հայկ Տէր-Միքայէլեան

Քարտուղար՝ Ալ. Պարոնեան

*) Մեզ ուղարկված է յիշեալ նամակը՝ տպագրութեան համար: Խմբ.

—

Պարիզ, 20 հոկտեմբեր

Յարգոյ հայրենակից,

Հայկական դատը յուսալի շաւղի մէջ է: Եւրոպական պետութիւնները համաձայնութեան եկած են կօնտրօլի սկզբունքի նկատմամբ: Ճանապարհին մէկ դժուարին մասը անցած ենք, ուրեմն արդէն կը մնայ այժմ առնուած որոշումները ընդունիլ և գործադրել տալ, յաղթահարել Թիւրք կառավարութեան ընդդիմութիւնը:

Մեր խնդիրը այսպիսով մտած է իր առժնավճռական քայլի մէջ և հիմա առաւել քան երբեք անհրաժեշտ է Պարիզի մէջ գոյութիւնը օրգանի մը որ մուրճի պէս կենայ Թիւրք կառավարութեան գլխին, մերկացնէ շարունակ երկրի կացութիւնը և քննադատէ կառավարական ապօրէն ձեռնարկները:

Ուստի կը հրաւիրենք ձեզ՝ ձեր կողմէն յորդոր կարդալ ընթերցող հասարակութեան, աջակցելու նիւթապէս, նուէրներով և բաժանորդագրութեամբ այս թերթին, որ յառաջիկայ տարիէն սկսեալ պիտի լոյս տեսնէ «Pro Armenia» անունով, բայց դարձեալ նոյն ուղղութեամբ և տնօրէնութեամբ պ. պ. Ֆրանսիս դը Պրէսանսէի և Վիկտոր Բէրարի: Բաժանորդագրութեան պայմանները կը մնան նոյնպէս անփոփոխ.—Արտասահման 10 ֆրանկ, Ֆրանսա՝ 8 ֆրանկ: Բաժանորդագրութեան համար պէտք է դիմել վարչութեան՝ 31, Villa d'Alésia, 111-ter, Rue d'Alésia, իսկ մասնաւոր նուէրները պէտք է ուղարկել պ. Victor Berard-ի, 75 Rue Denfert-Rochereau, Paris.

Յուսալով որ կուտաք ցանկալի հետևութիւնը մեր այս հրաւէրին, կը խնդրենք ընդունիլ, յարգոյ հայրենակից, մեր յարգանաց հաւաստիքը:

Խմբագրութիւն՝ Pour les Peuples d'Orient-ի

—

(«Հորիզոնի» խմբագրութեան միջոցով)

Կրասնովոդսկ, 1 նոյեմբերի

Հոկտեմբերի 31-ին, գործակցի Նիկոլայ Խանզադեանի որդու մկրտութեան հացկերոյթին, ուր բացառապէս Կրասնովոդսկի հայ արհեստաւորներն ու բանուորներն էին ժողոված, որոշեցին Ալեքսանդր Քալանթարի յիշատակը յարգել իրանց ուժերին ներած մի բարի գործով: Այդ նպատակով հանգանակեցին 10 ր., որով պէտք է ներկայ նոյեմբերի 1-ից մինչև առաջիկայ նոյեմբերի 1-ը մի օրինակ «Մշակ» ստանայ տեղիս հայոց դպրոցը:

Նուիրատուների ցանկութեան համաձայն՝ ուղարկում եմ խմբագրութեանդ 10 րուբլի և խնդրում այդ գումարը յանձնել «Մշակի» խմբագրութեան վերոյիշեալ նպատակով: «Մշակը» հասցէագրել այսպէս՝ Красноводскъ (Закасп. области). Армянское церковно-приходское училище.

Միատէր՝ Գարեգին քահ. Ասրեան

Նուիրատուների ցուցակը.—Գար. քահ. Ասրեան 50 կ., Արտաշէս 50 կ., Վարդան Դադայեան 80 կ., Ալէքսան Մալեան 20 կ., Յակոբ Մանուչարեան 25 կ., Ալէքսան Մելքումեան 50 կ., Վարդան Մաշուրեան 20 կ., Սահակ Մելիք-Յովսէփեան 50 կ., Առաքել Ոսկանեան 20 կ., Նիկոլայ Խանզադեան 1 ր. 20 կ., Առաքել Յարութիւնեան 50 կ., Յովհ. Դադայեան 50 կ., Յովակիմ Դադայեան 50 կ., Ազարէկ Բաղալեան 20 կ., Յովհաննէս Գրիգորեան 20 կ., Արամ Ադամեան, 50 կ., Նիկոլայ Խուրշուդեան 25 կ., Յակոբ Յակոբջանեան 30 կ., Դաւիթ Գրիգորեան 1 ր., Միքայէլ Տէր-Յարութիւնեան 70 կ., Իսակ Հայրապետեան 50 կ.: Ընդամենը 10 րուբ.:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒՍ-ՉԻՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս յայտնի է, հեռագիրը տեղեկացրեց, որ մոնղոլական գործերի առիթով համաձայնութիւն է կայացել Ռուսաստանի և Չինաստանի միջև:

Այդ համաձայնութեան կէտերն են՝

1) Ռուսաստանը ճանաչում է, որ Արտա-

կայացուցչութիւնը սահմանում է իր նահանգի համար օրէնքներ, որոնց գործադրութիւնը տեղի է ունենում տեղական շէրիֆների և այլ վարչապետների ձեռքով. ոչ մի վարչական ծառայող միւսից կախում չունի և չի էլ նշանակվում, թէև, ի հարկէ, կան բացառութիւններ. ամենաստորին ծառայողները, նահանգները չունեն նոյնիսկ կենտրօնական վարչական մարմիններ, ապակենտրօնացումը հասցված է ծայրայեղ չափերի: Լայն քաղաքական ապակենտրօնացում և նոյնքան էլ լայն վարչական ապակենտրօնացում, որի հետևանքն է բիւրօկրատիայի կատարեալ բացակայութիւնը: Սա իսկական ֆեդերացիա է, մաքուր ապակենտրօնացում:

Այս ամենից յետոյ, կարծում ենք, պարզ է, թէ ինչ կապ կարող է լինել բիւրօկրատիզմի ու ֆեդերացիայի, ինչպէս և բիւրօկրատիզմի ու կենտրօնացման միջև առհասարակ: Ֆեդերացիայի պաշտպանները ի զուր են քանդել աշխատում իրանց ֆեդերացիայով բիւրօկրատիան, որովհետև վերջինս քաղաքական ապակենտրօնացման հետ կապ չունի, իսկ ֆեդերացիան, ինչպէս և աւտօնոմիան, քաղաքական ապակենտրօնացում է նշանակում: Բայց թէ ինչ արժէք ու նշանակութիւն ունի քաղաքական ապակենտրօնացումը, դա այլ խնդիր է և կապված է ֆեդերացիայի գնահատման հետ, որին մենք այժմ կանցնենք: Իսկ մինչ այդ նկատենք, որ վարչական ապակենտրօնացումը իւրաքանչիւր ռամկավարական հոսանքի քաղաքական պահանջներից գլխաւորագոյնը պէտք է լինի, քանի որ նա առհաւատչեան է բիւրօկրատիայի վերացման, ռամկա-վարչական կարգերի հաստատման և տեղական ինքնավարութեան ու հասարակական ինքնագործունէութեան սկզբունքների տիրապետութեան:

II

Ի՞նչ է ֆեդերացիան, դաշնակցութիւնը:

Ֆեդերատիվ պետութիւնը հիմնվում է մի ընդհանուր պետական ֆեդերալ օրէնքով, որ և սահմանում է ֆեդերացիայի դաշնակից մասերին վերաբերեալ ընդհանուր կարգերը, ինչպէս՝ միջազգային համաձայնութիւններ, պատերազմ, պօստ և այլն: Սա ընդհանուր սահմանադրութիւնն է: Իսկ ֆեդերացիայի իւրաքանչիւր բաղկացուցիչ մասը, իբրև այդպիսին, միանգամայն անկախ է, ունի իր օրէնսդրութիւնը, վարչութիւնը, դատավարութիւնը, ինչպէս և սահմանադրութիւնը, որ նրա ինքնակազմակերպման իրաւունքն է նշանակում (այդ երևում է աւստրալիական սահմանադրութեան 106-րդ յօդուածից): Ըստ այդ ինքնակազմակերպման իրաւունքի իւրաքանչիւր դաշնակից նահանգ կարող է իր հիմնադիր ժողովը հրաւիրել, վերջինիս միջոցով ուրուագծել իր ողջ օրէնսդրութիւնը, որ միանգամայն ինքնուրոյն է և կախում չունի պետութեան ընդհանուր օրէնքներից: Ֆեդերացիան քաղաքական ապակենտրօնացման ծայրայեղ ձևն է կազմում:

Այսօր ֆեդերացիայի պահանջը դրվում է որպէս ազգային հարցը լուծող մի միջոց: Բայց այդ միջոցը կասկածելի է: Ոչ մի ազգ ներկայումս ամբողջապէս մի տերրիտօրիայի վրա չի նստած. տնտեսական կեանքը ազգերին ցրում է. մի ազգային հատուած մտնում է մի քանի ազգութիւնների վայրը, մի քանի ազգային հատուածներ ընկնում են մի ազգութեան գիրկը: Վերցնենք հենց Կովկասը. ենթադրենք, որ նա ապագայ ֆեդերատիվ Ռուսաստանի մի մասն է՝ անկախ ու ինքնուրոյն իր դատական, վարչական ու օրէնսդրական գործերում: Նա ունի իր պարլամենտը, կազմված ռամկավարական ընտրողական իրաւունքի համեմատ. այդ պարլամենտում մեծամասնութիւնը կը լինի այն ազգութեան կողմը, որ Կովկասում թւով ամենից մեծն է հաշւվում. եթէ դա թուրքերն են, ապա նրանք երկրի քաղաքական կեանքի թելադրիչները կը լինեն, ի հարկէ, ամենից առաջ ազգային խըտրութեան քաղաքականութիւնը առաջ տանելով: Իսկ ինչ կը լինի կովկասեան սակաւաթիւ ցեղերի դրութիւնը, օրինակ, հրեաների: Առնենք և ենթադրեալ կովկասեան ֆեդերացիայի նահանգները: Երևանեան նահանգը, որտեղ ըստ 1904 թ. «Памятная книжка Эриванской губерніи» ազգաբնակութեան 55,5%-ը հայերն են կազմում, 37,2%-ը՝ թուրքերը, իսկ 7,3%-ը՝ այլ ցեղերը, ազգերի անվերջ տարաձայնութիւնների և ճնշումների վայր է ներկայացնելու: Նոյն պատկերն է ստացվելու և Գանձակի նահանգում, որտեղ 1905 թ. «Кавказскій Календарь»-ի համաձայն՝ թուրքերը 77%, հայերը 22%, իսկ այլ ցեղերը 1% են կազմում. Գուրիան կը տայ վրացիների բացարձակ մեծամասնութիւն: Մի տեղ հայն է ճնշելու, միւս տեղում թուրքը, երրորդ վայրում վրացին: Անշուշտ կասկածին, թէ երկրի ռամկավար կազմը մեծամասնութիւն կազմող ազգի ոտնձգութիւնների դէմ պատուար կը հանդիսանայ. բայց միթէ նոյն բանը չի ենթադրվում քաղաքական կենտրօնացման դէպքում: Անգլիան փաստօր օրինակ է. ինչքան է նա պակաս Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Պետութիւններից: Ֆեդերացիան չի լուծում ազգային հարցը. նա աւելի շատ տեղական նշանակութիւն ունի. Հիւսիսային Ամերիկայի կամ գերմանական ֆեդերացիան ամենևին էլ չի խարշում ազգային կամ ցեղական կռիւներից:

Ֆեդերացիան ազգային հարցը չը լուծելով հանդերձ պետութեան շահերին վնաս է հասցնում: Նկատենք, որ մեր խօսքը իրանց բոլոր մասերում այսպէս թէ այնպէս կուլտուրական ու պատմական տեսակէտներից որոշ նմանութիւն կամ թէ միօրինակութիւն ներկայացնող պետութիւնների մասին է: Այստեղ մենք յարաբերական չափ ենք գործածում: Որոշ ու շատ պայմաններում ֆեդերացիան միանգամայն անարժէք է, վնասակար, բայց և այլ պարագաներում, որպէս երկու չարեաց փոքրագոյնը, նա կարող է ծառայութիւն մատուցանել: Ո՞վ է կասկածում, որ ներկայ Թիւրքիայում ֆեդերացիան (թէ աւտօնոմիան) անհրաժեշտ ու օգտակար հիմնարկութիւն չի լինի, քանի որ հայերը կամ յոյները իրանց աւելի բարձր կուլտուրայով ամենևին չեն կարող ղեկավարվողի դերում գտնվել՝ իրանց գըլխին ունենալով այնպիսի մի հովանաւոր, ինչպիսին թիւրքական յետամնաց ու բարբարոս կառավարութիւնն է: Նոյնը կարելի է ասել և արաբների նկատմամբ: Ֆեդերացիան որոշ դէպքերում օգտակար է նոյնիսկ մի քանի պետութիւնների միջև: Այսօր բալկանեան մանր իշխանութիւններին ֆեդերացիան անհամեմատ աւելի շատ բան կը տայ, քան թէ նրանց զատ-զատ գոյութիւնը, որ անվերջ ընդհարումների դուռն է բաց արել արդէն:

Իր մասերով միօրինակութիւն ներկայացնող պետութեանը նմանաւանդ ամենևին էլ պէտք չէ ֆեդերացիան, որովհետև վերջինս ջլատում է նրա արդիւնաբերական, ֆինանսական և առևտրական ոյժերը. նա հարուած է հասցնում և ժողովրդական տարրերի քաղաքական ու հասարակական գործակցութեան, նրանց կազմակերպչական կարողութեան: Մինչդեռ ֆեդերացիան ընդունակ է գործիք դառնալու մի տերրիտօրիայի վրա բնակվող ցեղերից մեծաքանակի ձեռքին՝ նրա տիրապետող դասակարգերի ձեռքին. օրինակ, ֆեդերատիվ Ռուսաստանի լեհական նահանգը ամբողջապէս կը գըտնվէր լեհացիների, առել է թէ լեհական տիրապետող տարրերի ձեռքին. Նրանք կը գերիշխէին երկրի տնտեսութեանը ի վնաս միացեալ ազգութիւնների:

Ֆեդերացիայի պահանջը էապէս բուրժուական պահանջ է. ռամկավար տարրերը նրա հետ գործ չունեն՝ ի բաց առեալ որոշ քաղաքական ու հասարակական մոմենտները, որի մասին վերևում խօսեցինք: Ռուսաստանի հասարակական-քաղաքական պայմանները այսօր այնպէս են դասաւորված, որ նրանում ֆեդերացիայի կարիքը չի զգացվում: Եւ եթէ կան մարդիկ, որոնք ֆեդերացիա են ասում ու ֆեդերացիա են լսում, ապա նրանք դեռ չեն իջել մոլորութեան ճանապարհից, որի համար բաւականին ժամանակ ու բաւականին աշխատանք է հարկաւոր. սակայն, դրութիւնը այնքան էլ անյուսալի չէ. ֆեդերացիայի պահանջի յետևից գնացողների մի խոշոր մասը վերջերս թողնելով այն՝ անցնում է... աւտօնոմիայի՝ ինքնօրինութեան գաղափարին:

Մոսկվա — Ալ. Մարտունի

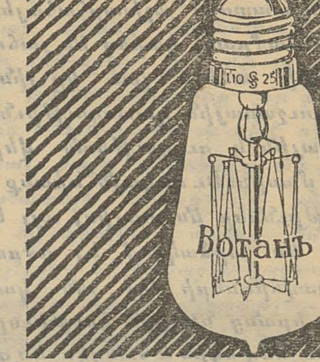

Вотанъ

ЛАМПА
СЪ ГЯНУТОЙ
ПРОВОЛОЧНОЙ
НИТЬЮ
ПРОДАЕТСЯ ВСЮДУ.

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՑՈՒԿԿԵՐՏ եւ կօմպ. Թիֆլիս, Գօլօվինսկի պր. 21.

(Կ. Հ.)

քին Մօնգօլիան գտնվում է Չինաստանի գերիշխանութեան ներքոյ։

2) Չինաստանը ճանաչում է Արտաքին Մօնգօլիայի աւտօնօմիան։

3) Ճանաչելով Արտաքին Մօնգօլիայի մօնգօլների բացառիկ իրաւունքը՝ սեփական ձեռքով վարելու աւտօնոմ Մօնգօլիայի ներքին կառավարութիւնը և վճռելու այդ երկրին վերաբերող բոլոր հարցերը—թէ առևտրական և թէ արդիւնաբերական—Չինաստանը պարտաւորվում է չը խառնվել այդ գործերին և այդ պատճառով չէ ուղարկելու իր զօրքերը Արտաքին Մօնգօլիա, չէ պահելու այնտեղ որևէ քաղաքացիական կամ զինուորական իշխանութիւններ և ձեռնպահ է մնալու այդ երկիրը գաղթեցնելու ամեն տեսակ միջոցներից։

Ռուսաստանը իր կողմից պարտաւորվում է չը պահել զօրքեր Արտաքին Մօնգօլիայում, բացի հիւպատոսական պահակախմբերից, չը միջամտել այդ երկրի կառավարութեան որևէ ճիւղին և ձեռնպահ մնալ գաղթականութիւնից։

4) Չինաստանը պատրաստակամութիւն է յայտնում ընդունել Ռուսաստանի բարի ծառայութիւնները իր յարաբերութիւնները Արտաքին Մօնգօլիայի հետ հաստատելու համար համաձայն վերոյիշեալ հիմունքների և ռուս-մօնգօլական առևտրական արձանագրութեան որոշումների, որ ի 21 հոկտ. 1912 թ.։

5) Ռուսաստանի և Չինաստանի շահերին Արտաքին Մօնգօլիայում վերաբերող հարցերը դառնալու են յետագայ բանակցութիւնների առարկայ։

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԽԱԲԲԻԿՆԵՐ

Մէրսին, 5 հոկտեմբերի

Օսմանեան զօրքերուն ցրումը արտօնուելէն ետք, օրերս կը սպասուի վերադարձին պահեստի զինուորաց։ Միւս կողմէն՝ կառավարութիւնը լուկ մինչև հոս ու հոն տեղաւորել սկսած է Րումելիի մուհաջիրները, մեր երկրին վաղուան նոր պատուհասները, ոպէսթէ եղածները բաւական չըլլային։ Այդ մուհաջիրները այս կողմերը կը հասնին վերջին ծայր ողորմելի վիճակի մէջ և շատերը կը մեռնին դեռ իրենց սահմանուած տեղերը չհասած։

Աւելի աղէկ չէր ըլլար, որ կառավարութիւնը զանոնք իրենց տեղը ձգէր, ու այսպէս թէ իրեն և թէ երկրին համար նոր նոր բէլաներ չբերէր։

Դիտելի է թէ տեղական խալամ ժողովուրդներն ալ հաշտ աչքով չեն դիտեր այս գաղթականաց։

Դուք Պօլիսէն աւելի շուտ իմացած էիք՝ Բերլինի ճամբով՝ Բաղչէ-Բուռնալըկի թունելին աղէտը, որուն զոհ գացին տասնեակներով հայեր և յոյներ, որոնք կաշխատէին հոն։

Կառավարութիւնը հարկ իսկ չէր տեսած այսքան ծանր դէպքի մը լուր հաղորդելու հասարակութեան, գի, վերջապէս, մեռնողները, բացի 1—2 իսլամէ, քրիստոնեաներ էին։ Կարծէք ատոնցմով զբաղիլ։

Զարմեր։ Ինչպէս որ կը թուի թէ չուզեր անոնց վիճակովը զբաղիլ նաև գերման երկաթուղիի ընկերութիւնը, որ՝ լսածովս՝ կը մերժէ հատուցումի համար իրեն դիմող այրեաց և ընտանեաց աղերսանքը։

Հայուն կեանքը ծով բանի տեղ դրած է, որ շահամոլ երկաթուղիին վարչութիւնը դնէ։ Անոր համար միայն գերմանացոց կեանքն ու շահը կարևորութիւն ունին։

Նայինք թէ (թէև բան մըն ալ ըլլալիք չունի) կառավարութիւնը պիտի համարձակի՞ դժբաղդ մեռնողներուն պարագայից հատուցում ձեռք բերել։

Ինչպէս գիտէք, հեղձուցումը յառաջ եկած է զինամիթի պայթումէ ելած թունաւոր գազերէն, որով մեռած են թէ մէջը գտնուողները և թէ ապա դուրսէն անոնց օգնութեան գացողները։

Երկաթուղային աշխատութիւնքը յառաջ կը տարուին։ Իսքէնդերունը Բաղդադի գիծին կապող մասը գրեթէ վերջացած է և քանի մը շաբաթէն պիտի սկսի բանիլ։

Իսքէնդերունի մէջ գերմանները ահագին գործունէութիւն ցոյց կուտան։ Ընդարձակ շէնքեր և շտեմարաններ կը շինուին։

Նաւահանգիստի շինութիւնը առ այժմ դադրած է։

Դիտող

ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻՑ

Վան, 24 հոկտ.

Ամսիս 17-ին վալի Թահսին բէյ զինուորական կօմանդան Ջաբիր և Օսման փաշաների հետ այցելեց Վարագի վանքը և շատ գոհ մնաց այնտեղ տեսնված մրջնային աշխատութեան համար։ Ինչպէս գիտէք, Վարագի վանքում բացվել է մի բաժին գիւղատնտեսական վարժարանի, բայց առանց մասնագէտ ուսուցչի, յնվան՝ տեսուչ Ա. Դարբինեանի և ուսուցչ. խմբի անդուլ ջանքերին։

Վալին և հիւրերը Վարագ հասան կէս օրին. նրանց դիմաւորեցին դպրոցի 70 գիշերօթիկ աշակերտները թիւրքերէն երգերով. պատուասիրութիւններ եղան հիւրերին թէյով և ապա վանական համեստ ճաշով, ինչ որ կարողացել էին հայթայթել վանքը ու գիւղատնտեսական վարժարանը իրանց միջոցներով։ Ճաշից յետոյ նրանք պտոյտներ կատարեցին վանքի նոր շինված վարժարանը, թանգարանը, բանջարանոցը, մեղուանոցը և այն ամեն տեղերը, ուր աշակերտները մեղուաջան աշխատութիւն են ունեցել, որոնց համար նրանք յայտնեցին իրանց հիացումն ու գոհունակութիւնը։ Վանքի ընդարձակ բակում աշակերտներն ի պատիւ հիւրերի զինուորական մարզանքներ կատարեցին, թիւրքերէն ճառ և ոտանաւորներ արտասանեցին՝ երգերով։ Մինչ հիւրերը հաճոյքով հետևում էին աշակերտների շարժումներին, ահա բացվեց մի այլ գեղեցիկ տեսարան. աշակերտները՝ գիւղատնտեսական դրօշակի առաջնորդութեամբ՝ մի տողանցք կատարեցին հիւրերի առաջից, իրանց ձեռների վրա բամբուկից հիւսված ափսէներում կրելով գիւղատնտեսական վարժարանի արտադրած բերքերից նմուշներ, ինչպէս կարագ, մեղր, պանիր, ծխախոտ, մետաքս, բանջարանոցի զանազան արտադրութիւններ մօտ քառասուն տեսակ, իսկ նրանց առաջից՝ գիրք, երկրագործական գործիքներ՝ բահ, բրիչ և այլն. և ապա փորձեր կատարեցին սերմնացան և մոմաթերթ պատրաստող մեքենաների վրա, որից հիւրերը նոյնպէս շատ գոհ մնացին։ Աշակերտների եռանդուն աշխատանքն ու կատարած մարզանքները, նրանց կոկիկ զգեստները շատ լաւ տպաւորութիւն էին թողնում հիւրերի վրա, որոնք նոյն տպաւորութեան ներքև հրաժեշտ տուին երեկոյեան ժ. 4-ին ու մեկնեցին։ Բաժանվելիս վալի Թահսին բէյ իր խօսքն ուղղելով հոգաբարձութեան ատենապետ Թէրզիբաշեանին և տեսուչ Ա. Դարբինեանին՝ գոհունակութիւն յայտնեց տեսած աշխատանքի ու գործերի համար և, ի նշան այդ գոհունակութեան աւելացրեց, որ իր կողմից վանքին նուիրում է մի թխսեց մեքենայ. նոյնպէս յայտնեց, որ պիտի գրէ Կ. Պօլիս երկրագործութեան մինիստրութեանը և առաջարկէ, որ մի մասնագէտ գիւղատնտես ուսուցիչ ուղարկվի Վարագ՝ ղեկավարելու նոյն տեղի գիւղատնտեսական աշխատանքները և կամ նրա ռոճիկի չափով մի գումար յատկացվի այդ նպատակով. աշակերտները ծափահարութեամբ լսեցին վալիի այս խոստումները, իսկ թխսեց մեքենան յաջորդ օրը արդէն փոխադրվեց վանքը։

Միայն վալին չէ որ գոհունակութիւն է զգում Վարագում տեսնված աշխատանքից. նոյնպիսի գոհունակութիւն զգացել ու յայտնել էին անգլ. պարլամենտի անդամ Նօէլ Բաքստըն և իր եղբայրը, որոնք անցեալ սեպտեմբեր ամսում Արամ Րաֆֆիի հետ այցելեցին Վան ու Վարագ. նրանք այդ աշխատանքները, որ կատարվում են այժմ Վարագում, համարում էին որպէս հայ ժողովրդի կենսունակութեան նշաններ։

Վարագում տեսնված այս կուլտուրական աշխատանքը առաջ է եկել տեսուչ Արտակ Դարբինեանի գերմարդկային ճիգերով ու անձնուէր հոգաբարձութեան զոհողութիւններով։

Այնու ամենայնիւ կատարված այս խոշոր աշխատանքները դեռ նախնական են և առանց մասնագէտ ուսուցչի հազիւ թէ օգտակար և արդիւնաւոր լինեն։ Թէ ո՛ր չափով կարելի է վստահել, որ վալի Թահսին-բէյի առաջարկը ընդունելութեան կարժանանայ մինիստրութեան մօտ ու Վարագը մօտիկ ապագայում կունենայ իր գիւղատնտես ուսուցիչը, դա մօտիկ ապագան ցոյց կը տայ, թէև մենք թերահաւատ ենք և հազիւ թէ հաւատում ենք, որ թիւրք մինիստրութիւնը նոյնչափ բարեացակամ կը լինի Վարագի հանդէպ, որքան վալի Թահսին-բէյը. ուստի մենք կարծում ենք, որ օտարի վրա յոյս դնելուց առաջ՝ պարտաւոր ենք մեր անհատական և ազգովին արած ճիգերով առաջ տանել և իրագործել Վարագում սկսված գործը. այդ մենք սպասում ենք Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսից, Կ. Պօլսի հայոց նորընտիր պատրիարք Զաւէն եպիսկոպոսից, որ քաջ ծանօթ է Վարագին, ինչպէս նաև ազգային կրթական ու կուլտուրական մարմիններից, ինչպէս Հայոց Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնից, Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնից, Պետերբուրգի Եկեղեց. Խորհրդից և այլն։

Այս առիթով ակամայ յիշում ենք. ինչ եղան Կովկասում և Ամերիկայում Հայրիկեան ֆօնդ անունով հաւաքված գումարները. արդեօք նրանք (մանաւանդ առաջինն, որովհետև երկրորդի գոնէ տեղն ու քանակ յայտնի են) անդարձ կորա՞ծ են։ Մի՞թէ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պարտքը չէ պըպտել, երևան հանել այդ գումարները և օգտագործել նրանց յանուն և ի նպաստ Վարագում սկսված գործի։

Մշակ

ՕՐՎԱՅ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Զինուորական մինիստր Սուխոմլինովի յաջորդ համարվում է Կիէվի զինուորական շրջանի զօրահրամանատար գեներալ Իվանօվը։

Ռուսաց սինոդի օբէր-պրօկուրորի յաջորդ համարվում է դաւանաբանական մասնաժողովի նախագահ Լվօվը, որ կանչված է Ղրիմ։

Պետերբուրգի բիւրօկրատական շրջաններում կտրուկ կերպով յայտնում են, որ Բէյլիսի գործը չի բեկվի։

Կօկօվցէվը ժուռնալիստների հետ խօսելիս յայտնել է, որ ներկայ կաբինէտը իր վերաբերմամբ ընդդիմադիր դիրք է բռնել։

Ստոյգ աղբիւրներից տեղեկացնում են, որ ներքին գործերի մինիստր Մակլակօվը վերադարձել է Լիվադիայից անբաւարար։

Խարկօվում հրատարակվող «Южный Край» թերթի խմբագրութիւնը նորից ենթարկվեց 500 րուբլի տուգանքի Խարկօվի բժշկական ընկերութիւնը փակելու մասին լուր տալու համար։

Վիէննայից հեռագրում են, որ Թալէաթ-բէյի և Իոնէսկիի միջև բանակցութիւններ են վարվում յոյն-թիւրքական-ռումինական համաձայնութիւն կայացնելու համար։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

(ՊԵՏ. ՀԵՌ. ԳՈՐԾ.)

11 նոյեմբերի

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ Վախճանվեց առաջին վիճակագրութեան աշխատանքները ղեկավարող սենատոր Նիկօլայ Տրօյնիցկին։

ՎԱՐՇԱՎԱ։ Գործադուլ արին տեղիս գործարանների 20,000 բանուոր։

ՐԻԳԱ։ «Պրօվօդնիկ» գործարանից արձակվեցին 500 բանուոր. մնացածները հաձայնեցին վերսկսել աշխատանքները։

ՈՒՐԱԼՍԿ։ Նոյեմբերի 10-ին նորից հիւանդացան ժանտախտով 17, մեռան 28 հոգի. կան հիւանդ 37։

ՀՌՈՄ։ Նշանակվեցին—գաղութների ստ.-սեկրետար Կօլօսիմօն՝ պօստային մինիստր, Մանֆրէդին՝ սենատի նախագահ։ Բացի դրանից նշանակված են 29 նոր սենատոր։

ԼՈՆԴՈՆ։ Մարգարտէ մանեակի գողութեան գործի առիթով Լօկնէտը և Գրիզդարը դատապարտված են 7-ամեայ տաժանակիր աշխատանքների, Սիլվէրմանը՝ 5-ամեայ, Գուտվէրը՝ $1^{1}/_{2}$-ամեայ բանտարկութեան։

ՄԵՔՍԻԿԱ։ Կենսական մթերքների գները բարձրացել են։ Ֆինանսական դրութիւնը լուրջ է։

ՍՈՒԼՏԱ։ Մեկնեց բուխարական էմիրը։

ՍՊԱՀԱՆ։ Ինժեներ Անանիեվը, որ եկել էր հետազօտելու Սպահանի շրջանը, աւարտեց իր աշխատանքները։

ՇԱՆՏԻԼԻ։ Օդագնաց Կօրբօնը ընկաւ և մահացաւ։

Խմբագիր-հրատարակիչ՝
Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

„Մշակի“ խմբագրատանը
վաճառվում են
ՀԵՏԵՒԵԱԼ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐԸ.

1) Հասարակութեան նեցուկները, Հ. Իբսէնի, թարգ. Լ. Բարայեանի 50 կ.
2) Նոր կեանքի շեմքում, դրամ.-էտիւդ գաւառ. կեանքից, Ա. Բ-ի 40 կ.
3) Նշանվածներ, պիէս 3 գործ., Ալ. Աբէլեանի . . . . 60 կ.
4) Ուսանողներ, 3 գործ., Գ. Բաշինջաղեանի . . . . 50 կ.
5) Կայէնի ճանկերում, դրամա 5 գործ. Աւ. Առաքելեանի . . . 50 կ.
6) Մազդա, դրամա, 5 գործ. Լևոն Մանուէլեանի . . . . 40 կ.

Նրանք, որոնք այս գրքերից մի-մի օրինակ կը պահանջեն մեզանից փողը կանխիկ վճարելով, կը ստանան 25% զեղչ և ճանապարհածախսը մեզ վրա։ Վերադիր վճարով պահանջողներին կը լինի միմիայն 15%
Հասցէն՝ Ред. газ. „Мшакъ“, Тифлисъ.
(4) 10—1

ԲԺԻՇԿ
Ա. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

Մասնագէտ սիֆիլիս, (Եռլիխ 606 եւ 914-ով) միզասեռական, վեներական եւ կաշուի հիւանդութիւնների։ Էլեկտրաբուժութիւն։
Ընդունե- ($12^{1}/_{2}$—2 ժ. ցերեկվայ։
լութիւնը (5—7 ժ. երեկոյեան։
ամեն օր (Կանանց համար՝ 2—3 ժ. ցեր.։
Սօլօլակ, Բէբուտօվսկայա, № 33 (անկիւն Պասկէվիչի փող.), տէլէֆօն 11—75.
(Հ. Կ) 785. 100—22

Լոյս տեսաւ և վաճառվում է
ՄԷՍԷ-ի
Պատմական վէպ
„ՈՎՍԱՆԻԿ“

Ժողովրդի ընթերցանութեան համար։ Գինն է 70 կոպ.։ Գումարով գնողներին 40% զեղչ։
Դիմել՝ «Էսպերանտօ» տպարան—Елизаветинская ул. № 17, կամ Բուդղան Բերբենեանին—Որբերի զատարանում։
(Կ.) 1030. 2—1

Լոյս տեսաւ և վաճառվում է
Ա. ԱԲԵՂԵԱՆԻ
կազմած
Ուղղագրակ. Բառգրքոյկը

երկրորդ տպագրութեամբ, բարեփոխած և լրացրած։ Ուղղագր. բառգրքոյկը պարունակում է 1) մօտ 10,000 բառերի ցանկ, 2) Ուղղագրական կանոնները։ Օժանդակ ձեռնարկ հայոց լեզուի ուղղագրութիւնը սովորելու համար։ 256 երես, գինը 20 կոպէկ։ Դիմել՝ բոլոր գրավաճառներին։ Պահեստը Թիֆլիսի «Ն. Ր» գրախանութում։
(Հ.Հ.) 1016. 6—2

ԱՊՊԱՐԱՏ հողը ցանկացած խորութեան հետազօտելու համար։ Ուղարկում եմ 25 րուբ., ստանալով կանխավճար 15 րուբ.։ Հասցէն՝ Москва, Сѣверная Гостинница, Ив. Ив. Костылеву.
(М. 481697) 1—1

ГОЛОВНУЮ БОЛЬ и МИГРЕНЬ
РАДИКАЛЬНО УСТРАНЯЕТЪ
„МИГРЕНО-НЕРВОЗИНЪ“
БЕЗУСЛОВНО ВѢРНОЕ и БЕЗВРЕДНОЕ РАСТИТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО.
ТРЕБОВАТЬ въ АПТЕКАХЪ и АПТ. МАГАЗ. ТОЛЬКО НАСТОЯЩИХЪ ПОРОШКОВЪ съ ПѢТУХОМЪ апт. А. ГОНСЕЦКАГО въ Г. ПЛОЦКѢ по 10 коп. за шт.
ФАБР. МАРКА
ОСТЕРЕГАЙТЕСЬ ПОДДѢЛОКЪ!

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼ. ՄԻ ՔԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ

Մեծ. Պ.. Թոյլ տուէք անկեղծօրէն շնորհակալութիւն յայտնել Ձեզ Ձեր հրաշագործ դեղի համար։ Ձեր «ՄԻԳՐԷՆՕ-ՆԵՐՎՕԶԻՆԸ» ազատում է ինձ սարսափելի տանջանքներից... Յարգանքով Ն. Բէրդեայեվ. Նօվգօրօդ։

Մեծ. Պ... Ձեր «ՄԻԳՐԷՆՕ-ՆԵՐՎՕԶԻՆ» գեղափոշին ներկայացնում ամենաիրական դեղը, և կողմնակի երևոյթներ չէ առաջացնում. այդ պատճառով էլ հաճութեամբ պիտի օգտվեմ նրանից իմ գործունէութեան ընթացքում։ Կամէնէց-Պօդօլսկ. բժ. Վ. Ալէքսանդրօվիչ։

Մեծ. Պ... Յայտնում եմ իմ խորին շնորհակալութիւնը Ձեր «ՄԻԳՐԷՆՕ-ՆԵՐՎՕԶԻՆ» գեղափոշու համար։ Այժմ ինձ միանգամայն առողջ եմ զգում։ Յարգանքով Ի. Ա. Սկվօրցօվ. Րօստօվ Դ./վ.։

Մեծ. Պ... Ձեր «ՄԻԳՐԷՆՕ-ՆԵՐՎՕԶԻՆ» գեղափոշին հրաշալի ազդեցութիւն է անում։ Իմ մայրը և ես այդ դեղովն ենք ազատվում մեր սարսափելի հիւանդութիւնից։ Ստօցնից քաղ. Պէլէցկի Նահ., Ս. Ի. Ժիլեաէվա.

Մեծ. Պ... Պաշտօնակիցներիս և իմ կողմից յայտնում եմ Ձեզ սրտագին շնորհակալութիւն Ձեր հրաշագեղ «ՄԻԳՐԷՆՕ-ՆԵՐՎՕԶԻՆԻ» համար։ Օդէս. I Փոխ. Վարկի Ընկ., Յարգանքով Ս. Դամալէյ։

Մեծ. Պ... Ձեր «ՄԻԳՐԷՆՕ-ՆԵՐՎՕԶԻՆ» գեղափոշին ամենալաւ դեղն է համարվում։ Դ-ր Ա. Պ. Վարցեն. Վարշավա։

Փաբրիկ փաթեթներով ուղ. է գաւէլը. Апт. А. Гонсецкій, г. Плоцкъ, с/д.
(В. 54167) 11—3

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆԻ
ՀԱՇՒԱՊԱՀԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔՆԵՐՈՒՄ

ազատ տեղ չը լինելով աշակերտների ընդունելութիւնը դադարեցված է։ Երկրորդ դասընթացքները, որ սկսվելու է 1914 թ. յունվարի 15-ին, մտնել ցանկացողները կարող են վաղօրօք գրվել։ Николаевская 22. Телефонъ 744
1017. 5—4

(Կ.Հ.)

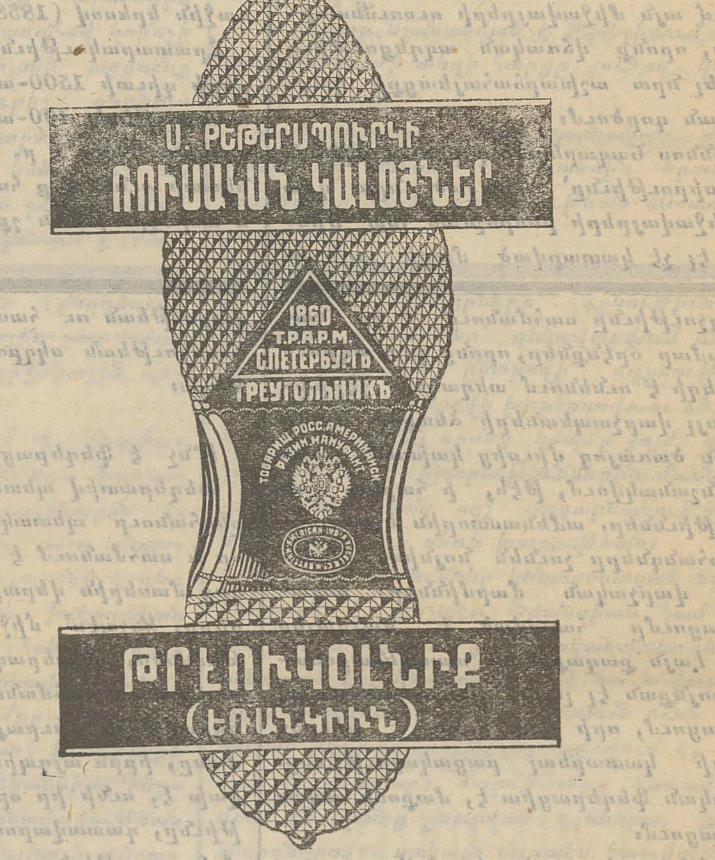

ԹՐԷՈՒԿՕԼՆԻՔ
(ԵՌԱՆԿԻՒՆ)

853. 0—12

ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՓՈԽԱՐՔԱՅԻ
ԴԻՒԱՆԱՏԱՆ ՏՊԱՐԱՆԸ
(ԼՈՐԻՍ-ՄԵԼԻՔՕՎՍԿԱՅԱ ՓՈՂՈՑ, ԱՐՔՈՒՆԱԿԱՆ ՏՈՒՆ)

կատարում է ամեն տեսակ տպարանական աշխատանքներ, այն է՝ տպագրում է լրագիրներ եւ ամսագիրներ, գրքեր, բրօշիւրներ, բլանկներ, աֆիշաներ, ծրագիրներ, հարսանեկան հրաւիրատոմսեր, այցեքարտեր և այլն։

Ընդունվում են տպագրական պատուէրներ հետևեալ լեզուներով՝ ռուսերէն, հայերէն, վրացերէն, թուրքերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն, արաբերէն լեռնականների բարբառով։ Պատուէրները կատարվում են մաքուր, ճշտօրէն և չափաւոր գներով։ Ընդունվում են նաև շուտափոյթ կատարվելիք պատուէրներ առանձին պայմաններով։

Պատուիրողների ցանկութեան համաձայն, տպարանը պատուէրները կարող է կազմել տալ, կամ բրօշիւրներ շինել, ու այնու յանձնել։

ԿԱՆ ՄԵԾ ՔԱՆԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԵՍԱԿ ԹՂԹԵՐ ՊՐԷՍ-ԿՈՒՐԱՆՏԻ ԳՆԵՐՈՎ։

Տէլէֆօն № 67.

Типографія канцеляріи Намѣстника Его Императорскаго Величества на Кавказѣ Лорисъ-Меликовская улица, домъ казенный